

Högskolan i Örebro  
Humanistiska institutionen  
C-uppsats i Historia  
vårterminen 1994

# Kampen i Tivedsskogen 1653.

Några människor kring mitten av 1600-talet.

*Lena Schagerström*

# Innehållsförteckning

|                                                                               |    |
|-------------------------------------------------------------------------------|----|
| Inledning, syfte och huvudfrågeställning.....                                 | 1  |
| Teorier kring uppror. ....                                                    | 2  |
| Upprorsgruppen .....                                                          | 2  |
| Motståndarna/Överklassen .....                                                | 2  |
| Kollektiva medvetandet .....                                                  | 3  |
| Reflektioner på teoriresonemanget .....                                       | 3  |
| Forskningsläget. ....                                                         | 3  |
| Källor. ....                                                                  | 5  |
| Intressant ur forskningshänseende? .....                                      | 6  |
| Upproret i ensidig källbelysning. ....                                        | 7  |
| Bakgrunden .....                                                              | 7  |
| Upproret belyst med drottning Kristinas brev .....                            | 7  |
| Upproret i svensk 1600-tals belysning. ....                                   | 9  |
| Upproret och dess män i ny källbelysning.....                                 | 10 |
| Männen i upproret.....                                                        | 10 |
| Kyrkans bok .....                                                             | 11 |
| Mantalsskrivningslängder .....                                                | 12 |
| Stolrummet .....                                                              | 13 |
| Anders Henriksson Boijs köpebrev av den 8:e januari 1652.....                 | 14 |
| Finnar i Sverige i allmänhet och finnar i Tiveden i synnerhet. ....           | 17 |
| Vilka var då de finnar som kom till Sverige under 1500- och 1600-talet? ..... | 17 |
| Vilken "sorts" finnar var det som sökte sig till Tiveden? .....               | 18 |
| Svedjefinnarnas uppgång och fall .....                                        | 18 |
| Upproret i "finsk" belysning. ....                                            | 19 |
| Klubbekriget .....                                                            | 19 |
| Värmland .....                                                                | 20 |
| Konflikten mellan svedjebruket och kolutvinningen .....                       | 20 |
| Upporets nya belysning i polemik med tidigare forskning. ....                 | 21 |
| Sammanfattande diskussion.....                                                | 25 |
| Upprorsgruppen .....                                                          | 25 |
| Kollektiva medvetandet .....                                                  | 26 |
| Motståndarna/Överklassen .....                                                | 27 |
| Slutlig sammanfattning av teorier och avhandling .....                        | 29 |
| Bilagor. ....                                                                 | 30 |
| Källförteckning.....                                                          | 41 |
| Tryckta källor .....                                                          | 41 |
| Otryckta källor .....                                                         | 42 |
| Litteraturförteckning. ....                                                   | 43 |
| Notförteckning. ....                                                          | 45 |



*"Fyra finnar, som äre bröder, och hålla tili Uthj Askersund  
Tiwegh, en af dem är knecht, hafwe sigh, med någre, som ifrån  
Wermeland kompne äre, och flere, som boo der på Tiwegen af  
Torpare Conjûgerat, at dee till en temligh stocr hoop komne  
äre, hafwa begynt att gå ifrån den ene gården till den andre,  
och utkördt allmogen medh sigh, sättiandes Bössan på brystet,  
att der dee icke wille godwilleligen medgå, wille de skiuta dem  
ihel,..." <sup>1</sup>*

Vi kan i breven finna belägg för att 1600-talets överhet var av den åsikten att en stark makt i sig kunde förhindra uppror. Därav kritiken mot landshövding Bonde. Dessutom finner vi direkta belägg för att drottning Kristina skulle kunna placeras in under teorin som menar att underklassen kan skrämmas till lydnad om överklassen statuerar exempel.

Men i breven är det överhetens rädsla som kommer fram. Och för att om möjligt förstå dessas rädsla är det av vikt att placera upproret i ett större sammanhang och sätta in det i ett vidare perspektiv.

## Upproret i svensk 1600-tals belysning.

Början av det svenska 1600-talet präglades av krig. Landet var liksom de flesta andra länder i Europa involverade i det trettioåriga kriget. Under denna tid slogs svenska män i områden som Lützen, Pommern, Schlesien, Danmark och Prag. Krigsapparaten i sig krävde oerhörda resurser både vad gäller manskap och kapital. Utskrivningarna upprepades år från år främst på grund av att epidemiska sjukdomar spred sig som en löpeld i lägerförläggningarna men även på grund av krigsförluster.<sup>40</sup> Detta i sin tur medförde att kraven på hemlandet ökade. Nya kroppar behövdes till landets försvar, eller expansion hur man nu väljer att se det, och befolkningen började inventeras. Prästerna var de som kunde sköta denna syssla bäst då de kände sina församlingsbor. Listor skulle skrivas *"över deras ålder som tillväxa, på det att när de till sina femton år komma, att man dem då kan i längden införa och rotarne förstärka."*<sup>41</sup>

Finansieringsmässigt var kriget ytterligare ett problem. Visserligen var förhoppningen att erövringarna skulle betala sig själva men så var nu inte fallet. Både skatter, extra skatter och lån krävdes av hemmabefolkningen.<sup>42</sup> Även adelsmännen som deltog i kriget skulle ha betalt. Denna betalning gjordes ofta med jordegendomar i stället för kontanter. Mellan åren 1611 och 1652 fördubblades adelns jordinnehav. Vilket ledde till kraftiga reaktioner från bondebefolkningen då denna var orolig för att bli helt beroende av "sina" adelsmän då det nu var dessa som skulle motta skattebetalningarna.<sup>43</sup> Bönderna framförde sina klagomål och påtalade i besvärsskrivelser att de såg adelns ökade kontroll över jorden som ett hot om livegenskap. Men det var inte enbart mellan bönder och adel som en motsättning fanns. Prästerna klagade över att kronojord skänktes bort till adeln, och borgarna klagade över allt högre skatter.<sup>44</sup>

Ute i Europa pågick resningar mot de som förut innehaft makten. I England avrättades kungen och landet förklarade sig vara en republik. Cromwell blev den starke mannen och kuvade både Irland och Skottland med vapenmakt. Frankrike hade skakats av inbördeskrig och Henrik IV blev lönnmördad.<sup>45</sup> 1648-1653 var det dags för ytterligare ett inbördeskrig i Frankrike.<sup>46</sup> Även i Finland, som ju egentligen var en del av Sverige, hade en större bonderesning skett i slutet av 1500-talet.

Då samhällssynen, hos överhetens 1600-talsmänniska, var präglad av ett hierarkiskt tänkande tror jag att dessa omvälvningar måste ha utgjort en mycket skrämmande bild. Dessutom var det drottningens plikt att straffa brott om detta ej skedde kunde Guds vrede drabba hela landet.<sup>47</sup> Till detta skall läggas att deras världsbild präglades av ståndsindelningen som grunden för hela samhällsorganisationen.<sup>48</sup> Varje stånd och institution hade sin uppgift. Kungen var huvudet, riksrådet var buken, det kristna evangeliet var låren medan förtarna representerade åkerbruket och köp-handeln.<sup>49</sup> Med detta synsätt för ögonen är det förståeligt att adeln såg på omvälvande händelser,

där kanske fötterna gjorde anspråk på att ta huvudets plats, med mycket oroliga ögon. Det kanske också är förklaringen till att händelser som inte hade så stora proportioner förstörades. Det kanske var just rädslan för vad som kanske skulle kunna hända som medförde att rykten spreds.

Ebba Brahe skrev till sin son Magnus Gabriel De la Gardie strax efter Morgonstjärneupproret.

*"Till min högt ärade allra käraste son, käre greve Magnus.*

*Min högst allra käraste, ädlaste son ber jag om förlåtelse att jag nu skriver så hastigt. Orsaken är den /att/ jag med glädje förnimmer /att/ min son är när sig hit ner i landet, vilket mig skulle vara det käraste om inte detta vore att på hela resan ner till grevskapet har hörts /att/ bönderna är upproriska. Men när jag kom hit till Blidsberg, där den bonden med det stora röda skägget som plägar vara herredagskarl bor, så blev han full om aftenen. Han drack med mitt folk /och/ så sade han ut vad bönderna hade i sinnet; det att de ville slå ihjäl all adel; /men/ då låtsades han inte hålla med om det. Därför ber jag för att den döde Gud har lidit att min son inte drager /hit/ ner. Gud vet vilken ångest jag har både för min son och mig själv. Jag räds de mördar mig; ehuru väl jag inte fruktar döden men på det sättet vill jag inte gärna taga avsked av världen. Jag vet inte hur jag skall komma upp för de säger att i Småland är de lika galna. Gud hjälpe oss för Kristi skull och stilla allt ont. Men jag ber än en gång för Guds skull /att/ min son inte kommer ner. Jag blir inte mer än ett par dagar på Sundholmen, Gud nåde mig som drog hit ner. Jag tänker vara i Jönköping tills jag ser vart det vill ut. Jag orkar inte skriva mer och befaller min allra käraste son /till/ den allra högsta Gud och förblir i min död*

*min allra käraste sons trogna kära mor Ebba Brahe, en högst bedrövad änka Blidsberg den 7 mars 1653.<sup>50</sup>*

Jag tror att detta brev mycket väl beskriver den rädsla som fanns hos adeln för vad som skulle kunna ske vid ett eventuellt omfattande uppror.

Bönder, och i viss mån även präster och borgare, var emot de stora donationer som drottning Kristina delat ut som betalning för tjänstgöring i kriget. Adelsmakt både beträffande politik och skatteintag, det var ju jorden i sig som var det huvudsakliga skatteunderlaget, hade ökat avsevärt under 1600-talets första hälft. Detta förhållande medförde självfallet ökad makt men även ökad motsättning. Riksdagen bestod av de fyra stånden, adel, präster, borgare och bönder, där dessas motsättningar öppet kunde debatteras. När denna debatt ökade och det visade sig finnas risk för att även utomparlamentariska krafter användes, liksom i England, Frankrike och Finland, är det förståeligt att både ryktesspridningen och rädslan fick stora proportioner.

## Upproret och dess män i ny källbelysning.

### Männen i upproret

Som vi sett togs upproret på allvar. Till en början fanns en betydande rädsla hos drottning Kristina över vad upprorsmännens intentioner var. Adeln, i denna uppsats representerad av Ebba Brahe, kände sig självfallet hotad. Den anonyma rapporten hade ju förklarat att meningen med upproret varit att köra ut adeln från deras sätesgårdar och utrota dem.



Det finns ingen handling bevarad där någon av de inblandade ger sin version om anledningen till och meningen med upproret. I stället skall jag försöka besvara frågan genom att komma upprorsmännen lite närmare. Vi har deras namn i drottning Kristinas brev. Men enbart namnen säger oss inte så mycket. I stället skulle jag vilja veta: Hur var deras ekonomiska situation? Vilken social ställning hade de i bygden? Hade de familj? Fanns det något som skilde de dömda från de som gick fria? Kort sagt vilka var männen i upproret?

### Kyrkans bok

Bara genom namnen är det omöjligt att spåra männen. Och då kyrkorna ålades att föra register över församlingsmedlemarna försökte jag först finna mer material här för att sedan kunna gå vidare. Från Askersunds landsförsamling finns en kyrkobok bevarad.<sup>51</sup> Kyrkan fick boken i gåva av Johan Gabrielsson Oxenstierna 1652. Kyrkoherden började föra anteckningar i boken året efter. Trots detta finns det även äldre material förtecknat. Antagligen hade prästen gjort egna anteckningar som sedan fördes över.

Prästen började 1653 att föra förteckningar över "*wigda, christnade*, (där en egen kolumn finns för de oäkta barnen), *sotdöde och begrafne*". Dessutom finns det en kolumn med överskriften "*Ilgiärningsmän Rättadhe*". Under denna rubrik får vi ytterligare information om några av upprorsmännen.

Anders Mårthenson som av drottning Kristina dömdes till bråkning och stegling hade under en lite längre tid bott i Askersunds socken. Holmen var hans hem innan han blev bråkad och steglad i Örebro. Anders var dessutom bror till Oloff i Älgåsen, Hindrich och Nils i Spjuthult.

Oloff i Älgåsen saknas överhuvudtaget i drottningens brev inte desto mindre var han enligt kyrkoboken en av de upprorsmän som bråkades och steglades i Stockholm. Den andre som också bråkades och steglades i huvudstaden var legda soldaten Nils i Spjuthult. Även han saknas i drottningens brev. Dessa båda bröder var nyligen inflyttade för att bo i församlingen.

Den fjärde brodern Hindrich i Spjuthult var även han inflyttad. Denna man är en av dem som drottningen dömer till döden och som skall bråkas och steglas. Han mötte sin död vid Sanne stubbe i Tiveden.

Ytterligare en man finns omtalad under rubriken "*Ilgiärningsmän Rättadhe*". Det är Hindrich i Gryten. Denne blev "endast" dömd till halshuggning vilket skall ha skett i Askersund. Hindrich hette i drottningens brev Matzson i efternamn och var enligt kyrkoboken född i församlingen.<sup>52</sup>

Drottning Kristina hade dömt även Daniel Smålänning till döden. Denne finns ej antecknad i kyrkans bok och går därför inte att följa vidare i källmaterialet. Trots detta har vi nu fem avrättade att försöka "lära känna".

Fem? Det var ju endast fyra dödsdomar som drottning Kristina omtalar. Hur kan det komma sig? Jo Oloff i Älgåsen och Nils i Spjuthult var nämligen inte alls nämnda i drottningens brev trots att det i kyrkans bok står att de avrättades i Stockholm.

Nu kan vi fråga oss: Står det fel i kyrkans bok? Borde inte drottning Kristinas medarbetare vetat om alla de som var inblandade i upproret? Jag tror dock att kyrkans bok har den mest korrekta uppgiften. Källan är samtida och antagligen förd "efter hand", vilket ju visserligen även brevkällan



är. Men kyrkans bok låg närmre den geografiska platsen. Handlingen rör de församlingsbor som prästen kände igen och dessutom antagligen visste var de bodde. Att det sålunda var Anders i Holmen, Oloff i Älgåsen, Hindrich och Nils i Spjuthult samt Hindrich i Gryten som avrättades framstår därför som troligt.

Vi har ytterligare en källa som bekräftar att två personer avrättades i Stockholm vilket också kyrkoboken hävdar. Denna källa är ett brev av hovfänjunkaren Johan Ekeblad. Han skriver att två av de som gjort upproret blivit råbråkade på Söder- respektive Norrmalm.<sup>53</sup> Via kyrkans bok kan vi få ytterligare information. Vi har frågat oss om upprorsmännen hade familjer?

Om vi går vidare under rubriken "*wigda, christnade, sotdöde och begrafne*" finner vi att Anders i Holmen borde varit gift. Den åttonde maj 1653 döps nämligen en pojke från Holmen med namnet Erik<sup>54</sup>. Detta medför att Anders hustru antagligen var gravid i åttonde månaden då mannen avrättades i Örebro.

Om Älgåsen och Spjuthult finns det inga vidare uppgifter som kan belysa denna frågeställning. Gryten däremot omnämns den tjugonde november 1653. Då begravs Maths i Gryten<sup>55</sup>. Kanske kan denne ha varit far till Hindrich Matzson som blev halshuggen i Askersund.

(Jag har koncentrerat mig på att försöka följa de upprorsmän som Askersunds landsförsamlings kyrkobook bekräftar faktiskt avrättades. Inte desto mindre är det intressant att notera hur givande det är att sammanställa vitt skilt material. Drottning Kristinas brev nämner nämligen fem ynglingar som släpps och får skarpa tillsägelser. Enkian i Långsiö var mor till två av dessa men då det finns två med namnet Jacobson och två med namnet Pärson har tidigare forskare inte kunnat utröna vilka ynglingar som var söner till denna änka. Med hjälp av Askersunds landsförsamlings kyrkobook kan vi dock sluta oss till att det är pojkarna med namnet Pärson som är söner. Den trettonde november 1653 gifter sig nämligen en Jöns i Långsiö. Detta giftemål kräver löftesmän vilket övriga inte har krävt<sup>56</sup>. Och då den ene av ynglingarna hette just Jöns Pärson så torde denne ha varit en av söner till den förrymda änkan. Ytterligare information får vi den tjugosjätte februari 1654 då en Peder Jacobsson vigs, antagligen den Pelle Jacobson som blev varnad. Ty även denna gång finns löftesmän angivna trots att detta ej var brukligt<sup>57</sup>.)

### Mantalsskrivningslängder

Nu kanske vi har möjlighet att belysa den ekonomiska aspekten av upprorsmännens liv. Min intention var att via tiondelängder se hur mycket upprorsmännen betalade i skatt. Det har tyvärr visat sig omöjligt att finna de aktuella tiondelängderna för Surcbo härad nedbrutna på hemman. Mantalslängder finns dock att tillgå och dessa påvisar även till viss del den ekonomiska aspekten. Hemmanen mantalsskrevs ju i förhållande till sin storlek. Och storleken på hemmanet utvisar sålunda något om en familjs ekonomiska situation.

Holmen finns i mantalsskrivningslängderna.<sup>58</sup> Där är den upptagen till ett fjärdedels kronohemman och Anders står skriven tillsammans med ytterligare en vuxen. Älgåsen finns det dessvärre ingen notering om i längderna. Kanske var det under byggnad. Nybyggare hade nämligen sex års skattefrihet varför de inte antecknades i statens rullo under denna tid.<sup>59</sup> Spjuthult finns med och är tecknat till ett fjärdedels kronohemman med Olof som ägare och ensam boende. Gryten har fram till 1650 Mates som mantalsskriven person med ytterligare en vuxen boendes. 1651 finns tre mantalsskrivna vuxna och nu står Hindrich för hemmanet.

Genom mantalsskrivningslängderna får vi alltså ytterligare information som styrker det vi redan läst under rubriken "*wigda, christnade, soldöde och begrafne*" i kyrkoboken. Vi vet nu att det bodde två vuxna, Anders och en till - antagligen hustrun, på Holmen och att en nyfödd pojke från detta hemman döptes under våren 1653. Vi vet även att Gryten hade Mates och ytterligare en vuxen mantalsskriven 1650. Året efter var det tre vuxna mantalsskrivna och hemmanet stod på Hindrich, vilken antagligen var sonen i huset som gift sig och fått det fjärdedels hemmanet skrivet på sig.

Nu kan ett fjärdedels hemman verka oerhört litet. Men den som läser mantalsskrivningslängder från mitten av 1600-talet skall finna att det fanns både åttondels och sextondels hemman. Trots detta är det dock inte många som hade lägre hemmanstal än ett fjärdedels i den här trakten. Men självfallet är det många fler än bara de namngivna som har detta lägre hemmanstal.

Vad säger nu denna information oss?

Jo vi vet vilka som stod mantalsskrivna på tre av upprorshemmanen. Vi vet att det bodde familjer på två av dessa och att det antagligen fanns inneboende på det tredje. Anledningen till att jag vill mena att Gryten hade inneboende är att vi tror vi oss kunna lita på kyrkans bok. Denna placerar två av upprorsmännen här. Däremot säger mantalsskrivningslängderna oss att det endast finns en vuxen på hemmanet således rör det sig om två inneboende som kyrkan har vetskap om. Dessutom vet vi att dessa var fjärdedels kronohemman. Vi vet dessutom att det fanns betydligt många fler hemman som också var fjärdedels kronohemman och att ingen boende på dessa blev straffad efter upproret. Alltså fanns det några ur denna "ekonomiska" grupp som kan föras till upprorshemmanen medan andra i liknande ekonomiska situation ej kan göra det. Alltså kan vi inte enbart via en kartläggning av upprorshemmanens och därmed upprorsrännens ekonomiska situation förstå motivet till upproret.

Vad skiljer då upprorshemmanen och upprorsmännen från de övriga? En av teorierna kring uppror påpekar det nära samband ekonomi och status har. Kan vi genom att kartlägga upprorsmännens status förstå motivet till upproret?

### Stolrummet

Självfallet är det oerhört vanskligt att teckna någons status, speciellt om det rör sig om en människa på 1600-talet. Jag har dock funnit ett dokument som jag anser kan ge oss viss vägledning.

Prästen i Askersunds landsförsamling förde, som jag tidigare nämnt, löpande anteckningar i kyrkoboken från och med 1653. Dessutom skrev han in viss information som härrörde sig till åren före 1653. Sådant material är en förteckning över stolrummet i kyrkan.<sup>60</sup> Detta härrör sig från 1645 då stolarna (kyrkbänkarna) reparerades. Anteckningarna i sig ger oss information om hur många bänkrader det fanns i Askersunds landsförsamlings kyrka, samt vilka hemman som satt på vilka stolar.

Kan detta material vara användbart? Det härrör sig ju från åtta år före upproret?

Jag anser att vi kan använda stolrummsanteckningarna. Visserligen grundar de sig på en åtta år gammal fördelning av sittplatserna i kyrkan. Men jag tror inte att prästen skrivit dessa uppgifter om de inte gällde även 1653. Dessutom anser jag att stolrummet i sig ger god information beträffande den sociala statusen i bygden. För det första visar det sig att de gårdar som har höga mantalsskrivningstal också har sin stol långt fram i kyrkan. För det andra visar det sig att en av



bygdens sexmän har en sittplats relativt långt fram i kyrkan, rad nummer sex, trots att hans hustru sitter på trettonde raden på kvinnosidan. I andra fall är det så att mans- och kvinnosidans stolrum i det närmaste sammanfaller. Alltså menar jag att stolrummet faktiskt belyser den sociala statusen.

Hur är det då med Holmen, Älgåsen, Spjuthult och Gryten? Vilket stolrum hade de?

I Askersunds landsförsamlings kyrka fanns det sexton stolarader. Utmärkande för stoltilldelningen är att det blir fler och fler hemman som skall samlas om bänkutrymmet ju längre bak i kyrkan man kommer. Kanske kan det ha varit så att de människor som hade längre till kyrkan, vilket de på de bakre bänkarna oftast hade<sup>61</sup>, inte kom till kyrkan varje söndag. Det är dock inte troligt att människorna uteblev från nattvarden då denna i det närmaste var obligatorisk.<sup>62</sup> Detta medförde att kyrkan åtminstone vid ett flertal tillfällen måste ha varit helt fylld.

Holmen hade stolrummet längst bak i kyrkan både på mans- och kvinnosidan. Älgåsen finns inte förtecknat för något stolrum inte heller Spjuthult. Gryten hade sin plats på rad nummer femton både på mans- och kvinnosidan.

Utmärkande är alltså den låga status Holmen och Gryten verkar ha haft. Man jag frågar mig om det inte fanns de som hade ännu lägre status. Både Älgåsen och Spjuthult saknar ju stolrum trots att vi vet att det faktiskt bodde folk här. Vi vet också att nattvarden var en central del av livet och att människor deltog i denna. Därför frågar jag mig: stod Oloff i Älgåsen samt Nils, Olof och Hindrich i Spjuthult upp längst bak i kyrkan då dessa ju helt saknar stolrum? Dessutom finns det även andra hemman som jag funnit i mantalslängderna som saknar "sittplats" i kyrkan. Stod även dessa hemmans människor hela predikan igenom? Antagligen var det på detta vis. Och då framstår ju inte en placering på femtonde respektive sextonde bänk som alltför dålig.

Fortfarande har vi dock inte fått svar på vår fråga, om vi genom en kartläggning av upprorsmännens sociala status kan förstå motivet till upproret. Upprorshemmanen befinner sig visserligen långt ner på den statusmässiga skalan. Men det finns andra hemman, i samma skikt samt hemman vilka antagligen står ännu längre ner på status skalan, som inte blir föremål för vare sig rättegång eller domar efter upproret.

Vi har nu sett att upprorshemmanen befann sig relativt långt ner vid beaktande av den statusmässiga och den ekonomiska aspekten. Teorin om att status och ekonomi har nära samröre verkar alltså stämma. Men vi har också sett att det antagligen fanns hemman som både hade sämre ekonomi och status utan att de har sammankopplats med upproret. I varje fall vet vi med säkerhet att det fanns andra hemman med liknande ekonomi och status där en sammankoppling inte har gjorts.

Vad var det då som skilde upprorshemmanen och upprorsmännen från de andra? Finns det något material som kan ge oss vägledning?

### Anders Henriksson Boijs köpebrev av den 8:e januari 1652

Vi vet egentligen inte så mycket om den lokala bakgrunden. Vi vet att missväxt rådde åren närmast före 1653. Denna missväxt borde rimligtvis ha drabbat alla relativt lika. Vi vet även att köpmannen, rådmannen och tillika riksdagsmannen Anders Boij hade köpt upp skogen runt om Markebäck och Stora Lassåna. Vad skulle denne man använda skogen till? Och kan detta köp ha haft något med upproret att göra?



Anders Boij var från början antagligen järnexportör men svärrealiserade fordringar gjorde att han efter en tid deltog direkt i den svenska järnindustrin. På 1640-talet investerade Boij i Tivedsskogen, Lassåna hammare och Markebäckes masugn anlades. Han hoppades på att finna nya givande malmstreck i området. Det som behövdes var dock tillgång på god outnyttjad kolskog. Även detta fanns i Tivedsområdet och ett köp av denna skog kom till stånd.<sup>63</sup>

Köpehandlingen<sup>64</sup> finns bevarad och namnger både hemmanen, brukarna till dessa samt beskriver vad det var för slags(krono eller skatte) hemman som omfattades. Här finns flera hemman från Sundbo härad i Askersunds socken förtecknade. Dessutom omfattar köpehandlingen hemman utanför denna socken samt hemman från Grimstens härad och Wiby socken. Sammanlagt finns femtiotvå hemman och alla dessa berördes av köpehandlingen.

Älgåsen återfinns ej i materialet inte heller Gryten. Däremot finns både Holmen och Spjuthult med i förteckningen över köp. Dessutom visar det sig att köpehandlingen i dessa båda fall frångår principen att redovisa en brukare. Av femtiotvå hemman är det endast två som saknar brukare och båda dessa finns sedan med bland upprorshemmanen!

Det verkar nu som om vi funnit något som kan skilja två av upprorshemmanen från de övriga hemmanen i trakten. Dessa två omfattades av Anders Boijs köp liksom många andra. Dessa två hade varit kronohemman och blev frälsehemman efter köpet liksom många andra. Dessa två utgjorde ett fjärdedels hemman liksom många andra. Men dessa två fick inte någon brukare angiven till skillnad mot samtliga andra. Av mantalsskrivningslängderna vet vi sedan tidigare att det fanns vuxet mantalsskrivet folk på dessa hemman.

Nu har vi alltså något som skiljer åtminstone två av upprorshemmanen från de andra hemmanen. Men frågan är varför anges inte någon brukare för dessa?

Vi kan självfallet aldrig med säkerhet få något svar men vi har trots allt ytterligare två gemensamma nämnare för Holmen och Spjuthult. Vi vet, tack vare kyrkans bok, att Anders i Holmen var bror till Nils och Hindrich i Spjuthult. Dessutom vet vi, tack vare den anonyma rapporten som drottning Kristina nämnde, att det var fyra finska bröder som var med vid upproret varav en bodde på Holmen.

Kan Anders Boij hyst personlig agg mot de fyra finska bröderna och därför inte velat att de skulle bruka hemmanen? Denna förklaring finner jag inte särskilt trolig. För det första inbjöd nog inte det hierarkiskt uppbyggda 1600-talet till att personliga band knöts mellan riksdagsmän och fjärdedels hemmansägare. För det andra verkar det otroligt att dessa fyra finska bröder på grund av en eventuell personlig oförrätt skulle kunnat få med åtminstone ytterligare en person, Hindrich Matzson i Gryten, i upproret. För det tredje verkar det otroligt att samme Hindrich Matzson i Gryten varit villig att offra sitt liv för de andras oförrätt. Förklaringen kan alltså inte vara så enkel och ligger nog inte överhuvudtaget på det personliga planet.

Kan vi se ytterligare någon koppling, förutom den ekonomiska och statusmässiga likheten, mellan de fyra finska bröderna: Anders i Holmen, Hindrich samt Nils i Spjuthult samt Oloff i Älgåsen, och Hindrich Matzson?

Nej någon i källmaterialet förankrad gemensam nämnare kan vi inte finna förutom de redan påtalade. Däremot kan namnet Hindrich Matzson ge oss viss vägledning. Hindrich kunde visserligen vara ett svenskt namn men det var också ett mycket populärt namn på finska. Henrik var nämligen Finlands skyddshelgon. Mats var också ett mycket vanligt finskt namn och det var inte ovanligt att

finska invandrare anammade det svenska bruket att lägga ändelsen -son till faderns förnamn.<sup>65</sup> Vi vet tack vare mantalslängderna att det antagligen var Hindrichs far som skrev hemmanet på sonen då denne gifte sig. Vi vet även att fadern hette Mates i förnamn. Kanske kan alltså även Hindrich Matzson ha haft finskt påbrå liksom de fyra bröderna. I sådana fall hade de mer gemensamt förutom att de verkar ha stått på liknande ekonomisk och statusmässig nivå.

Med hjälp av kyrkans bok vet vi att det var just från Holmen, Älgåsen, Spjuthult och Gryten som "ilgiärningsmännen" kom. Och vi vet dessutom av den anonyma rapporten att fyra finska bröder räknades till dessa. Vi vet även av köpebrevet att det inte angavs brukare på två av hemmanen trots att detta var brukligt.

Kan detta faktum vara den förändring som en av teorierna kring uppror pekar på måste ske för att ett kollektivt handlande skall komma till stånd? Kan det vara så att den finska härstamningen kan ha haft påverkan på upproret? Och i sådana fall på vilket sätt?

Innan vi kan gå vidare måste vi dock ställa oss frågan: Huruvida vi kan lita på den anonyma rapport drottning Kristina refererar till? Denna säger inledningsvis att:

*"Fyra finnar, som äre bröder, och hålla till Uthj Askersund Tiwegh /.../ hafva begynt att gå ifrån den ene gården till den andre och utkördt allmogen medn sigh..."*

För det första så är rapporten i sig inte särskilt anonym. Den grundar sig på det brev Anton Boij skrev till fadern och berättade om händelsen. Sålunda borde rapporten vara ett referat av detta brev. Kanske är den till och med ett direkt citat. Anton Boij borde haft god lokalkännedom med tanke på att han befann sig på Stora Lassåna.<sup>66</sup> Rapporten nämner dessutom att en av upprorsmännen bor på Holmen vilket Anders Boij köpt året före. Även detta vittnar om lokalkännedom.

Men det är inte dessa uppgifter i sig som är av vikt utan förhållandet att rapporten verkar vara skriven av någon som har god kännedom om trakten. Detta är nämligen den enda bevarade handling som påpekar att det är finnar som är med i upproret. Kyrkans bok skriver inget om finnar, inte heller mantalsskrivningslängderna eller stollängden. Kan det verkligen då stämma, som rapporten betonar, att det var finnar med och eventuellt drivande i upproret?

Då jag anser det vara styrkt att någon från Sundbo härads omgivning skrivit rapporten, antagligen Anton Boij själv, tror jag också att uppgiften om finnar stämmer. Övriga "fakta" har vi kunnat kolla. Det fanns fyra bröder, den ene bodde på Holmen och detta hemman finns faktiskt med i köpekontraktet. Allt detta har vi kunnat dubbelkolla. Av detta drar jag slutsatsen att även noteringen om finnar borde stämma. Varför jag väljer att lita på den anonyma rapporten i detta avseende. Med detta inte sagt att det inte går att behandla källan ur andra aspekter.

Vi frågar oss trots allt om det inte borde finnas anteckningar i "våra" källor om finnarna? Dessutom kvarstår våra två andra frågor: Var Anders Boijs köp av skogen det som utlöste det kollektiva handlandet i form av uppror? Kan den finska härstamningen ha påverkat upproret?



## Finnar i Sverige i allmänhet och finnar i Tiveden i synnerhet.

För det första måste jag betona att det vi idag kallar finnar och Finland inte motsvarar det som 1500- och 1600-tals människan menade. Finland på 1500- och 1600-talet (och ända fram till 1809) var en del av Sverige och alltså inte ett eget land. Följdaktligen var finnar även svenskar i samma utsträckning som även dalkarlar och smålänningar var svenskar. Det är i denna betydelse jag använt och kommer att använda ordet finnar.

Vi har sett att det inte finns något vare sig i kyrkoboken, mantalslängderna eller stolrumet som bekräftar uppgiften om finnar. Borde det inte funnits det?

Richard Broberg, den forskare som anses banbrytande när det gäller kartläggningen av den finska invandringen till Sverige under 1500- och 1600-talet, finner liksom vi problem just vad gäller finnar i Tiveden. Det är nämligen inte vanligt att källorna från denna trakt uppvisar anteckningar om att någon var finne. Han menar att det är det lättare att finna belägg i värmländskt material.<sup>67</sup> Överhuvudtaget finns det betydligt mycket mer material rör det gäller finnar i Värmland än kring de finnar som bosatte sig i områden där de inte blev så talrika.<sup>68</sup>

Av detta förstår vi att det inte är så underligt om vi inte finner anteckningar i källmaterialet rörande finnar. Det var tydligen inte vanligt att en dylik notering gjordes i Tivedsområdet på 1600-talet i motsats till det finrika Värmland.

### Vilka var då de finnar som kom till Sverige under 1500- och 1600-talet?

Enligt forskningen har det varit två olika slags finska invandringar. På 1500-talet var det främst västfinnar som kom till Sverige vilka huvudsakligen bosatte sig i Uppland. Kanske kom många av dessa på grund av att Gustav Vasa drev en medveten flyttpolitik som gick ut på att förmå finnar att bosätta sig i Sverige där deras arbetskraft behövdes i gruvor, vid byggnadsarbeten, vid båtbyggen och mycket annat.<sup>69</sup>

På slutet av 1500-talet kom en ny grupp finnar till Sverige. Dessa var östfinnar eller savolaxare. Till skillnad mot västfinnarna ville östfinnarna bosätta sig i stora skogsområden. Anledningen till detta var deras annorlunda sätt att bruka jorden.<sup>70</sup>

Savolaxarna var experter på svedjebränning. En jordbruksform som gick ut på att bränna gran-skog. I askan från denna planterades sedan en speciell råg som gav en mycket hög avkastning. Vanligtvis gav skörden tjugo gånger sådden. Men det finns belägg för ännu högre skördeavkastningar. Oftast gav dock svedjefallet endast en skörd varför nya skogsmarker måste röjas år från år.<sup>71</sup> Expansionen av svedjefallet fick ske om det inte skadade redan existerande bebyggelse allt enligt en förordning av Gustav Vasa.<sup>72</sup>

Det finns olika åsikter om både savolaxarnas antal i Sverige liksom anledningen till att de sökte sig hit. En vanlig åsikt tycks vara att Hertig Karl, liksom Gustav Vasa, bedrev en medveten flyttpolitik. Det finns nämligen belägg för att den savolaxiska invandringen i mellansverige började just i Hertig Karls furstendöme.<sup>73</sup> Andra forskare menar dock att hertigen inte alls drev denna politik och pekar på den knappa källtillgången.<sup>74</sup>

Men även de inhemska orsakerna, det vill säga de finska, har påtalats som anledning till att stora skaror östfinnar sökte sig till Sverige på 1580- och 1590-talet. Visserligen hade nog Hertig Karls "lockrop" sin betydelse men främst torde dock de inhemska "push-krafterna" ha varit.

För det första krävde svedjebruket stora skogsarealer, varför det var omöjligt att bo alltför många i en by.<sup>75</sup> Detta innebar i sin tur att nya obrända skogsarealer krävdes för att nya skördar skulle erhållas. Marken i Finland räckte helt enkelt inte till.<sup>76</sup>

Svåra tider rådde dessutom i Finland under slutet av 1500-talet. Adelsn förtryck var hårt, farsoter härjade och nödår tyngde landet. Dessutom pågick ständiga krig vilket medförde dryga inkvarteringar av krigsfolk.<sup>77</sup>

Den förklaring som varit mest använd är dock den faktum att stora skaror utvandrare följde efter en bonderesning i Finland.<sup>78</sup> Detta uppror går under beteckningen Klubbekriget och härrör sig till åren 1596 och 1597.

### Vilken "sorts" finnar var det som sökte sig till Tiveden?

De skriftliga källorna från Tiveden uppvisar alltså mycket sällan att någon är finne. I stället får forskaren se till bebyggelserester, ta den gamla anekdotskatten i beaktande<sup>79</sup> och utforska de namn torp och orter innehar.<sup>80</sup>

Då Tiveden i sig bjöd på den naturresurs som var av vikt för svedjefinnen sökte sig just savolaxare hit i slutet av 1500-talet. Dessa bosatte sig i nuvarande Finnerödjatrakten. I början av 1600-talet spred sig befolkningen med hjälp av svedjebruk inåt skogarna och under senare delen av 1600-talet fanns finska bosättningar ända framme vid Vättern. Tydligt hade tivedsfinnarna släktförbindelser med både Södermanland och Värmland.<sup>81</sup> Kanske är detta inte så underligt då vi vet att dessa områden liksom skogsområdena i Närke hade liknande terräng. Just den terräng som svedjefinnen behövde.

### Svedjefinnarnas uppgång och fall

Det råder som sagt olika åsikter om hur medvetna de politiska strävandena var att förmå östfinnar att flytta till Sverige. Oavsett om denna politik var en "värnningsspolitik" eller ej så kvarstår fakta att staten under senare delen av 1500-talet understödde en kolonisation av vad som egentligen ansågs vara obrukbar terräng. Spannmål var en av de viktigaste exportartiklarna i Hertig Karls furstendöme.<sup>82</sup> Dessutom utgjorde den brukbara jorden i sig en källa till skatteinkomst vilket medförde att nyodling ökade skatteintäkterna. Nybyggare fick säd utdelad till sig och de finska nykomlingarna fick dessutom kor. I gengäld skulle smörskatt betalas. Nybyggare åtnjöt efter 1583 dessutom sex års skattefrihet.<sup>83</sup>

Med tiden började dock en ny prioritering av landets naturresurser. Den agrara sektorn som utgjort den viktigaste delen av ekonomin fick nu konkurrens. Statsmakten fäste en bit in på 1600-talet allt större anseende vid bergshantering med sin koppar- och järnproduktion.<sup>84</sup> Bergsbruket i sig var i behov av skogen för att ur denna utvinna kol. Och kolutvinningen gick stick i stäv med svedjebrukets utnyttjande av skogen.<sup>85</sup>



Klimatet i Sverige både vad gäller svedjebruket : sig och finnarna svängde i slutet av 1630-talet. 1639 föreligger ett plakat skrivet av regeringen. Beklagligtvis hade: "*en Part som uthi Bergslagerne och theromkring boendes äre, med Svedjefällande och andre slike onyttige Skogsbruk storligen uthöda och förderfva skogarne som under Bergsbruken ligga.*"<sup>86</sup> Nu hävdades alltså att svedjebruket förstörde skogen tvärtemot vad som tidigare framhållits.

Då svedjebruket krävde mycket arbetsfolk var det vanligt att torpen hade flera "anställda". De anställda kallades lösfinnar. Myndigheterna var ofta på jakt efter dessa eftersom de inte betalade någon skatt då de saknade både egendom och fast bostad.<sup>87</sup> 1636 kom ett kungligt plakat som påtalade att det var förbjudet att inhysa finnar då dessa utgjorde ett oroligt element i skogarna. Denna extra arbetskraft var dock nödvändig i svedjebruket varför de bofasta finnarna hellre betalade böter än avstod från att inhysa lösfinnar.<sup>88</sup>

Efter 1640 började så statsmakten att döma finnar "*som råkat i vanrykte på grund av deras förmenta skogsförstöring*" till att sändas till Amerika. I Nya Sverige behövdes arbetskraft och med tiden krävdes inga tvångsflyttningar utan värmlandsfinnarna bad om att få åka.<sup>89</sup> Detta i sig bekräftar det allt hårdare klimat som drabbade svedjande finnar i Sverige. 1647 kom en skogsförordning i vilken skadligt svedjebruk i kronans skogar förbjöds. Däremot var det lagligt att röja åker och äng. Denna förordning medförde att inflyttningen från Finland dämpades och att svedjefinnarna i Sverige sökte sig till områden där de i skymundan kunde bedriva sin jordbruksteknik.<sup>90</sup>

## Upproret i "finsk" belysning.

Vi har via den anonyma rapporten fått veta att det var fyra finska bröder med i upproret. Det är även möjligt att Hindrich Matzson i Gryten hade finskt påbrå. Vi vet i varje fall med bestämdhet att det för hemmanen Holmen och Spjuthult inte finns angivet någon brukare i köpekontraktet. Därför har vi frågat oss om den finska härstamningen kan ha påverkat upproret?

Till att börja med är det tre faktorer i den allmänna forskningen som vi kan knyta till upproret i Tiveden. Nämligen klubbekrigets drivkraft till emigration, det faktum att Värmland rymde en betydande finnkoloni samt konflikten i skogens utnyttjande mellan svedjebruket och kolutvinningen.

## Klubbekriget

Forskare påtalar vanligtvis både de push- och pullkrafter som finns i emigrations/immigrations vågor. För savolaxarnas del har brist på skog, nödår, adelns förtryck och klubbekriget påtalats som bidragande pushkrafter. Bristen på skog ökade successivt, nödår kom och gick, adelns förtryck var under större delen av 1500-talets slut tyngande. Klubbekriget å andra sidan härrör sig till 1596 och 1597. Dessutom var invandringsströmmen intensiv efter detta bondeuppror.<sup>91</sup> Upproret som sådant hade riktat sig mot Klas Flemirg, en kungatrogen hövitsman.<sup>92</sup>

Vid upproret i Tiveden är det tal om klubbherrar. Drottningen skriver, innan det att Rosenhane och Druselius varit i Örebro, att:

*"Låtandes dem som största ophåfwet och anstiffare till oprøret ähre, och till klubbherrar sig giordt hafwe, först med klubbor på Retheplatzen der wijdh s'aden armar, been och låår sönder-bråka, sådan halsshuggas och hwardhera på -5 stegel leggas. Dee andre som mindre brotzlige finnas halsshuggas...."*<sup>93</sup>

Hur kommer det sig att vissa anses vara klubbherrar medan andra inte är det. Detta kan vi inte svara på. Däremot vet vi att det just är finnarna som straffas hårdast. Jag finner det inte otroligt att termen klubbherrar användes just på grund av att de var finnar. Då denna term poängteras så poängteras även det finska inslaget i upproret. Upproret i Finland kallades för Klubbekriget och då det nu är finnar som gör uppror så används termen igen.

### Värmland

Vi vet av den allmänna forskningen att Värmland inrymde just den typ av skog svedjefinnarna behövde. Vi vet även att invandringen till detta område tidsmässigt sammanföll med invandringen till Närke.<sup>94</sup> Dessutom påtalas att tivedsfinnarna hade släktförbindelser med finnar i Värmland. I materialet rörande upproret 1653 finner vi flera antydningar om att några från Värmland deltar. Den anonyma rapporten framhåller att förhållande är detta.<sup>95</sup> Drottningen påpekar vikten av att sprida ut avrättningarna både i Närke och Värmland.<sup>96</sup> Däremot vill hon inte att nya anhänganden och utfrågningar skall vidtas i Värmland även om det skulle framkomma vid rannsakingen att det finns anhängare kvar i detta landskap.<sup>97</sup>

Av domarna att döma är det endast folk från Tiveden som avrättas. Eventuellt kan Daniel Smälänning komma från Värmland men av namnet att döma verkar det inte troligt. Möjligtvis kan dock bröderna Oloff, Hindrich och Nils, de som enligt kyrkoboken var *"nyligen inkomne i församlingen til ath boo"* ha flyttat in från detta landskap.<sup>98</sup> Annars säger oss inte källorna att värmlänningar vare sig skulle deltagit eller blivit straffade för upproret.

Det intressanta är dock kopplingen mellan Tiveden och Värmland. Vi har sett att de finska bröderna och Hindrich Matzson, även han kanske finne, är de enda som straffas. Kanske kan det ha varit så att drottning Kristina liksom andra befarade att ytterligare finnar skulle göra gemensam sak med dessa. Kan detta ha varit kopplingen mellan Tiveden och Värmland? Bevisligen ville drottningen att avrättningarna skulle spridas ut i avskräckande syfte. Men hon ville däremot inte *"väcka den björn som sov"* även om det skulle framkomma att det fanns anhängare kvar i Värmland.

### Konflikten mellan svedjebruket och kolutvinningen

Rent allmänt påvisar forskningen kring finnarnas historia i Sverige att det svedjebruk som inledningsvis uppmuntrades av staten mer och mer började motarbetas under 1630-talet. I stället för att som tidigare gynna denna agrara näring koncentrerades mer på bergsbruket. Dessutom hårdnade klimatet från lokalbefolkningen vilka skrev till riksdagarna och klagade på finnar.<sup>99</sup>

Vid tiden före upproret i Tiveden har jag undersökt registret för allmogens besvär<sup>100</sup>. Dock finns det inget i detta som talar för klagomål på finnar. Vi kan alltså inte belägga att finnarna i Tiveden var i konflikt med den övriga lokalbefolkningen.



Däremot kan vi finna tydliga bevis för att bergsbruket i Tiveden gynnades. I Anders Boijs köpekontrakt står som motivering till att kronan försäljer skogen:

*"Alltså emedan Wi alltid finnas benägne att styrza och befrämia Wäre trogna undersåtarens nähring och bärgningh enkannerligen deras som sigh om Bergzwärk beflita och hafwa lust och wilia dem till drifwa och excolera. hwilket icke a'lenast ländær oss och Cronan uthan dem sielfwe till godo, gagn och förkofringh, hwarföre i betraktande af detta...."*

Det framgår alltså att just "Bergzwärk" har högt anseende och därför prioriteras.

Vi vet vidare att det är denna köpehandling som berör just hemmanen Holmen och Spjuthult. Och att det inte anges någon brukare för dessa i motsats till de övriga femtio. Dessutom vet vi att både Holmen och Spjuthult återfinns bland upprorshemmanen.

Kan det vara så att upprorshemmanens vana att använda skogen till svedjebruk gick stick i stäv med Anders Boijs intentioner att använda tivedsskogen till kolskog? Kan detta ha varit anledningen till att det varken för Holmen eller Spjuthult finns antecknat någon brukare? Och kan motsättningen mellan svedjefinnens sätt att bruka skogen och Boijs intention att använda skogen som kolskog ha varit den faktor som utlöste upproret i Tiveden 1653? Det vill säga den komponent som utlöste det kollektiva handlandet?

Jag finner ovanstående mycket trolig. Och jag reser hypoteser att det var det av statsmakten förutgynnade svedjebruket som kom i kollision med det nyligen mer gynnade bergsbruket som utlöste upproret i Tiveden 1653. Men innan vi summerar våra iakttagelser bör vi låta vår egen forskning gå i polemik med den tidigare forskningen.

### Upporets nya belysning i polemik med tidigare forskning.

Som nämndes i inledningen så har historieböckerna tidigare uppmärksammat upproret i Tiveden. Utmärkande för Fryxells, Grimbergs och Henriksoms återgivande av händelsen har varit att upproret som sådant hade kunnat utvecklas till ett inbördeskrig. Men tack vare inkallad vapenmakt kunde upprorsmännen infångas. Dessutom framhålls att flera hundra bönder var med i upproret.

Antagligen har Henrikson läst Grimberg som läst Fryxell. Fryxell å sin sida kan, liksom de andra två, dock inte läst drottning Kristinas brev. Om de gjort detta så borde de ha märkt att det knappast förelåg någon risk för inbördeskrig. För det första så har vi sett att drottningen fram till det att Rosenhane och Druselius åker till Örebro är mycket rädd. Hon undrar över varför upproret har kommit till stånd, varför upprorsmännen utsett en kung och en drottning och om upprorstankar finns på andra håll i landet. Dessutom förespråkas stränga dödsstraff och att dessa skall ske på olika platser i Närke och Värmland.

Men det sista brevet uppvisar en helt annan ton. Till att börja med så är drottning Kristina betydligt mer saklig i detta brev. Den rädsla som finns i tidigare korrespondens med Bonde är försvunnen. Herrarna Rosenhane och Druselius har nu återvänt och avlagt rapport och denna visade nog att upproret inte alls motsvarade de rykten som spritis. För det första döms endast, förutom de två förrymda, fyra till döden. Detta medför att det vare sig finns många stegel som kan kläs med kroppar eller en möjlighet att sprida ut avrättningarna på så värst många ställen. Huvuden på

pinnar blir det inte ens tal om. För det andra fries den piga som tidigare rekommenderats både halshuggning och bålbränning. Hon anses nu bara ha befunnit sig på fel plats vid fel tillfälle. Och för det tredje släpps fem ynglingar trots att de faktiskt varit med i upprorshopen. Inalles döms alltså bara fyra till döden, ytterligare två förklaras ha "...*förwerkadt lijff och godz.*" fem andra varnas.

Dessutom har drottning Kristina i det sista brevet inte enbart ändrat ton. Hon har även ett helt annat ordval. Denna gång används inte termen "*oppror*" utan istället används termen "*oploppet*".

Om Fryxell, Grimberg och Henrikson läst drottning Kristinas brev, vilket jag inte tror att de har gjort, hade de nog märkt att det inte förelåg någon risk för inbördeskrig. I stället har de nog byggt sin historiebeteckning på andra källor. Kanske källor som tolkat den anonyma rapporten fel. Den äldre historieskrivningen har nämligen velat peka på att det var flera hundra med i upproret och att inkallad vapenmakt slagit ned upproret. Detta stämmer nu inte ty den anonyma rapporten skriver ingenting alls om inkallad hjälp för att kväsa upproret. I stället står det:

*"... att dee (syftar på torparna: mitt inlägg) 10.12 bönder hafwa fått med sigh; hwilke sedan dee sin Lägenhee sedt hafwa, äre från dem rymbde, och gifwit tiil känna neder j Landzbygden; hwar at hele Sunbo häradh med Leerbeck och Wiby sockn äre cpreste, och söökt att fördämpa dem, och så wijda bracht alleredo, att de samme bröder af dem tiil färnga bekommit hafwa."*<sup>101</sup>

Det står alltså inte att Sunbo härad och Leerbeck och Wiby socken är uppresta. Däremot står det att dessa områden är emot upprorsmännen! Vilket innebär att några hundratals upprorsmän är det överhuvudtaget inte tal om. Vilket domarna senare bekräftar. Upproret mötte det kraftiga motståndet hos lokalbefolkningen och hade alltså inte möjlighet att sprida sig.

Alltså förefaller det som om Fryxell, Grimberg och Henrikson i sina historieskrivningar inte tagit del av drottning Kristinas brev och den anonyma rapporten som vi vet uppvisar en helt annan bild.

Morgonstjärneupproret 1653 har som nämnades i inledningen varit föremål för nyare forskning. Ulf Lundberg menar i sin uppsats att upproret hade sin grund i missväxten och det faktum att tivedstorparnas hävdvunna skogsmarker kom att ligga under bruksägaren Anders Boij. Vidare lägger Lundberg som grund för att upproret inte spred sig den socio-ekonomiska skiktningen mellan de fattigare torperna och de rikare slättbönderna.

Att torparna skulle ha haft hävdvunna skogsbruksmarker rimmar dock dåligt med den forskning som finns kring nybyggen i skogsterräng. Redan i en av Gustav Vasas förordningar från mitten av 1500-talet reglerades ju kolonisationen av nya skogsområden. Denna kolonisation fick endast ske om den inte skadade den redan existerande bebyggelsen.<sup>102</sup> Rätten till skogsmark var alltså inte enbart hävdvunnen utan även reglerad enligt lag.

Dessutom framhåller Lundmark att upprorshemmanet låg på vägen mellan Boijs hamrar Laxån och Markebäcks masugn och att torparna därför antagligen tvingats till tunga körslor.<sup>103</sup> Detta är dock inte hela sanningen ty upprorsgården Holmen hade Vestra Lass sjön och Östra Lass sjön mellan sig och fördvägen medan upprorshemmanet Gryten hade Östra Lass sjön samt ca 7 kilometer<sup>104</sup> mellan sig och denna färdväg.<sup>105</sup> Dessutom fanns en hel del andra hemman som låg direkt på färdvägen och därför borde tyngts ytterligare av körslorna. Dessa fattas nu bland upprorshemmanen varför Lundbergs argument inte är hållbart fullt ut.



Vi har nu sett att vår forskning kan bemöta den tidigare och att våra forskningsresultat ger en annan bild av upproret. Vår forskning har dessutom rest en ny hypotes som trolig utlösare till Morgonstjärneupproret 1653 nämligen: Att det var det av statsmakten förut gynnade finska svedjebruket som kom i kollision med det nyligen mer gynnade bergsbruket.

## Sammanfattande diskussion.

Enligt historietraditionen utbröt ett uppror i Tiveden 1653 där torpare och bönder gick samman för att utrota adeln och kasta ut dem från sätesgårdarna. I denna uppsats har jag frågat mig varför detta uppror utbröt.

Huvudfrågeställningen i uppsatsen igenom har således varit: Varför utbröt ett uppror i Tiveden 1653?

Det finns, som jag påtalat i inledningen, generella teorier om varför uppror utbryter. En av dessa tar fasta på upprorsgruppen. Där dennas ekonomiska och statusmässiga situation är väsentlig. Därför började jag med att försöka kartlägga upprorsmännens ekonomi och status.

### Upprorsgruppen

Drottning Kristinas brev nämnde namnet på de dödsdömda. Mantalsskrivningslängder och Askersunds landsförsamlings kyrkobok under rubrikerna "*Ilgärningsmän Rättadhe, wigda, christnade, sotdöde och begrafne samt stollängd*" gav mer information. De dödsdömda var fem och fyra av dessa var bröder.

Anders i Holmen var en av bröderna och hade bott ganska länge i församlingen. Han var gift och sonen Erik döptes strax efter det att fadern bråkats och steglats i Örebro. Holmen var ett fjärdedels hemman och Anders stod mantalsskriven här. Hemmanet hade sin placering på sista raden i kyrkan.

Hindrich Mårthenson var den andre brodern och relativt nyinflyttad. Han bodde inhyst hos Olof i Spjuthult som saknade stolrum i kyrkan. Spjuthult var även det ett fjärdedels hemman. Hindrich miste livet via bråkning och stegling vid Sanne stubbe i Tiveden.

Den tredje brodern hette Oloff. Han var nyligen inflyttad och bodde på Älgåsen som antagligen var ett nybyggare då det saknades i mantalsskrivningslängderna. Oloff bråkades och steglades i Stockholm.

Den fjärde brodern var legda soldaten Nils. Han var nyligen inflyttad och bodde hos nämnde Olof i Spjuthult. Nils avrättades genom bråkning och stegling i Stockholm.

Den femte personen som miste livet var Hindrich Matzson. Han var infödd i församlingen och antagligen gifte han sig 1651 ty efter detta årtal stod hemmanet Gryten på honom. Före 1651 var hemmanet skrivet på Mates, vilken troligtvis var Hindrichs far. Gryten var ett fjärdedels hemman och hade sin stol på näst sista raden i kyrkan. Hindrich halshöggs i Askersund och faden begravdes på hösten samma år.

Dessa källor anser jag har belyst upprorshemmanen och de boende ur social-, ekonomisk- och statusmässig synvinkel. Jag har konstaterat att de ekonomiskt låg relativt långt ner i hierarkin. Men jag har även sett att det var fler än upprorshemmanen som utgjorde fjärdedels hemman utan att någon boende på dessa blev straffad efter upproret. Jag har dessutom konstaterat att Holmen och Gryten hade låg status då deras stolrum återfinns på sista respektive näst sista raden i Askersunds landsförsamlings kyrka. Källmaterialet har dock även utvisat att det var fler hemman än dessa som hade liknande status och till och med lägre utan att sedan återfinnas bland upprorshemmanen.



Slående är att det verkar finnas ett nära samband mellan ekonomi och status, vilket ju även teorin påpekar. De hemman som utgjorde lägre hemmanstal hade också sin stolplats längre bak i kyrkan.

Sammantaget såg jag att det inte gick att finna svaret på min huvudfrågeställningen enbart via beaktande av upprorsgruppen med tonvikten lagd på dess ekonomi och status.

### Kollektiva medvetandet

För att komma vidare försökte jag utröna vad som varit "normalsituationen" innan upprорот. En annan teori kring uppror menar nämligen att "normalsituationen" inte i sig framkallar ett ifrågasättande. Utan det är först när något förändras och inte längre ses som "normalt" som det finns risk för att ett uppror kommer till stånd som följd av att det kollektiva medvetandet väcks.

Därför försökte jag kartlägga "normalsituationen" före upprорот. Missväxt hade drabbat Närke alla tre åren före 1653. Jag slöt mig dock till att missväxten borde ha drabbat alla relativt lika, varför detta kriterium var fruktlöst att studera vidare. Anders Boij hade köpt upp delar av tivedsskogen ett år före upprорот. Han hade intention att använda skogen som kolskog för att driva sina hamrar vid Stora Lassåna och Rölfors samt masugnen i Markebäck. Och jag frågade mig om detta köp kunde ha haft något med upprорот att göra.

Köpebrevet av den 8:de januari 1652 fanns bevarat och gav intressant information. Handlingen omfattade femtiotvå hemman. För femtio av dessa angavs brukare men för två, Holmen och Spjuthult, frångicks denna princip trots att mantalslängderna uppvisat att vuxet manfolk bodde där. Båda dessa hemman återfanns sedan bland upprorshemmanen.

"Normalsituationen" för Anders i Holmen och Olof i Spjuthult torde ha varit att bruka sina hemman. Det nya som inträffade var att de, till skillnad mot de övriga femtio, inte angavs som brukare.

Män från Holmen och Spjuthult återfanns senare bland de dömsdömda. Kyrkans bok visade att dessa män var bröder och den anonyma rapporten sade att dessa bröder var finnar. Även Hindrich Matzson i Gryten avrättades efter upprорот. Kanske hade också han finskt påbrå, av namnet att döma verkar det inte otroligt.

Jag frågade mig inledningsvis om det fanns någon kollektiv medvetenhet och vad denna i sådana fall riktade sig emot.

Efter att ha tagit ovanstående källor i beaktande menar jag att Anders Boijs köp av skogen utlöste ett kollektivt handlande och att detta handlande tog sig uttryck i en resning. Jag menar även att den finska härstammningen i högsta grad påverkade upprорот. Svedjefinnarnas tradition att bruka skogen gick nämligen stick i stäv med Anders Boijs intention att använda skogen som kolskog. Detta i sin tur medförde att Boij inte angav någon brukare för hemmanen Holmen och Spjuthult. Vilket i sin tur medförde att män från dessa hemman protesterade.

Det är inte enbart Anders Boijs köpebrev som belyser det finska inslaget. Ytterligare källmaterial ligger till grund för ovanstående resonemang.

För det första så talade den anonyma rapporten om fyra finnar. För det andra påpekades att det

fanns folk från Värmland, ett mycket finntätt landskap, med i upproret. Drottning Kristina talade nämligen inledningsvis om att sprida ut avrättningarna även till detta landskap. Mot slutet framhölls i stället vikten av att inte göra för stora efterforskningar i Värmland. Kanske ville man inte väcka den hund som sov.

För det tredje benämndes upprorsgruppen för klubbhär. 1596-1597 hade Klubbekriget, ett bondeuppror som riktat sig mot hövitsmannen Klas Flemming, rasat i Finland. Många svedjefinnar kom till Sverige efter denna händelse. Att upprorsmännen från Tiveden benämndes klubbherrar kan vittna, menar jag, om det finska inslaget.

För det fjärde så var det fem dödsdomar som verkställdes. Fyra av dessa avrättade var finnar och den femte hade troligen även han finskt påbrå.

Och för det femte finns det ytterligare en förankring i källmaterialet som belyser det finska inslaget i upproret. Nämligen det kollektiva medvetandet i sig.

Att ett kollektivt medvetande förelåg är troligt då det ju faktiskt blev en resning. Frågan är bara hur omfattande och då även hur stark denna kollektiva medvetenhet var.

Drottning Kristinas brev uppvisade till en början en rädsla för vad upproret kunde ha i sitt sköte. Enligt den anonyma rapporten var det en relativt stor hop torpare som kört ut allmogen med våld för att få denna med sig. Antagligen var drottningen rädd både över faktumet att hopen var stor och över det våldsamma inslaget. Efter rättegången visade det sig dock att endast fem behövde avrättas.

Jag anser att detta talar för att upproret inte kan ha haft vare sig stor omfattning eller styrka. Våldsinslaget vittnar snarare om att upprorsmännen inte fick med sig många anhängare självmant. I stället tvingades allmogen att sluta upp och när stund gavs flydde denna från upprorsmännen.

Jag anser därför att den kollektiva drivkraften i upproret trots allt inte var så kollektiv. Jag hävdar att den kollektiva medvetenheten fanns hos de avrättade upprorsmännen men att de övriga i trakten ej delade dessas intresse. Upprorsmännens intresse var att hävda sin rätt till svedjebruk, vilken var hotad i och med Anders Boijs köp. De övriga i bygden såg dock inte denna konflikt varför de inte heller frivilligt slöt upp i ett kollektiv handlande.

Sammantaget har jag genom en kartläggning av "normalsituationen" funnit vad som skilde upprorshemmanen från de övriga. Jag har även uppmärksammat den kollektiva medvetenheten och menar att denna endast fanns hos ett fåtal upprorsfinnar och inte inbegrep de övriga i bygden. Anledningen till detta är, hävdar jag, att de övriga i bygden inte ville göra gemensam sak med de sedemera avrättade upprorsmännen då svedjebruket huvudsakligen var en finsk jordbruksform.

Jag anser nu att jag funnit både varför upproret utbröt samt vad upproret riktade sig mot. Min huvudfrågeställning skulle således ha fått ett svar.

### Motståndarna/Överklassen

Men inledningsvis sade jag mig vilja pröva ytterligare en teori kring uppror. Teorien som inriktar sig på att se på överklassens förhållande till underklassen. Det vill säga motståndet i förhållande till upproret. Min hypotes framför att upproret riktade sig mot det relativt nyligen gynnade bergs-



bruket. Alltså i sig inte en klass utan en "sambhällsinstitution".

Jag har konstaterat att bergsbruket var prioriterat och därför i sig hade makt. Dessutom skedde en förändring i Tiveden. En förändring som medförde att området kom att ligga under en man som skulle nyttja skogen på ett annat sätt än den tidigare varit nyttjad. Bergsbruket och inte jordbruket krävde att skogen stod till förfogande. Alltså hade bergsbruket som "sambhällsinstitution" högre prioritet och därmed större makt.

Enbart genom att beakta teorin som tar fasta på motståndet eller överklassen hade jag inte funnit detta resultat. Ty en av källorna, den anonyma rapporten, utpekade i stället adeln som föremål för upprorsmännens ilska.

Drottning Kristina frågade sig trots detta, i de inledande breven, vad som var rätta roten till upproret. Hon förväntade sig, tror jag, att finna en annan förklaring än enbart upprorsmännens ilska mot adeln. Hon tog upproret på största allvar och förespråkade många och stränga dödsdomar. Efter det att Rosenhane och Druselius varit i Örebro uppvisade dock breven en annan ton. Det blev inte många avrättningar och dessutom benämndes inte upproret för "uppror" utan i stället användes termen upplöpp.

Alltså var "upproret" inte så stort och allvarligt som man först befarat. Dessutom var "upproret" inte ett uppror enligt drottning Kristina. Denna förändring märks dock först efter det att assessorerna meddelat vad som varit rätta roten till händelsen. Jag anser att drottning Kristinas brev dessutom styrker att endast ett fåtal varit med vid "upproret" då inte fler dödsdomar förkunnas.

Sammantaget kan sägas att jag inte skulle ha funnit svaret på min huvudfrågeställning om jag enbart inriktat mig på motståndet eller överklassen. Kanske hade jag då fastnat i fällan, liksom tidigare forskare, och trott att upproret riktade sig mot adeln då ju en källa uttryckligen sade detta.

## Slutlig sammanfattning av teorier och avhandling

De teorier jag inledningsvis velat belysa min uppsats med har nu behandlats. Teorin som fokuserar på upprorsgruppen, och då främst vad som utskilde denna, har varit mest relevant tillsammans med teorin som fokuserar på det kollektiva medvetandet hos upprorsmännen.

Dock kan man fråga sig om dessa upprorsteorier kan appliceras på Morgonstjärneupproret överhuvudtaget då upproret endast verkar ha inbegripit ett fåtal personer. Jag menar dock att de tre teorierna är applicerbara då de inledningsvis pekade på relevanta forskningsfält, och fortsättningsvis utgjorde redskap i forskningsarbetet. Dessutom anser jag att upprorsteorierna är gångbara även vid studiet av ett litet antal människor.

Jag har funnit att två av de femtiotvå hemmanen i Anders Boijs köpekontrakt inte fick någon brukare angiven. Jag har funnit att dessa två sedan återfinns bland upprorshemmanen. Jag har funnit att det bodde finnar på tre av upprorshemmanen samt att det fjärde antagligen också inrymde finsk bosättning. Jag har funnit att det finska inslaget var av stor betydelse. Och jag har funnit att bergsbrukets ställning i Tiveden blev starkare.

Jag anser att det i denna konflikt är möjligt att spåra några "korn" av det svenska 1600-tals samhället och några av dess invånare. Jag ser några människor som fick sina förhoppningar om nya svedjemarker förstörda. Jag känner deras oro inför det nya bergsbrukets intentioner att använda skogen till kolskog. Och jag anar dessa människors ilska över de nya lagar som förbjöd svedjebruket.

Och jag anser mig i detta ha funnit svaret på min huvudfrågeställning: Varför utbröt ett uppror i Tiveden 1653? Svaret utgörs av min resta hypotes. Nämligen att det var det av statsmakten förut gynnade svedjebruket som kom i kollision med det tydligen mer gynnade bergsbruket.



## Bilagor.

Bil.1.

Drottning Kristinas brev till landshövding Christer Bonde.

/23 februari 1653/

*Till Her Christer Bonde om några finmars oproor i Närke.*

/\_\_\_/ Hwad Rådmannens här i Staden Anders Boijes Son hafwer ifrån Närke skrifwit hijt opp till sin fader, thedh hafwr J, her Landzhöfdinge, af hoosfogade hers brefz extrat att sij och förnimma. Där /est/ detta så wore skedt och föreluppi som sctifwe/t/, thedh Wij icke alldeles troo kunne, effter J Oss där om intet tillskrifwit hafwr. Så är vår willie och befallningh, att J dhe två skälmar som skrifwes wara fängzlige granneligen examinera, att wist af dem förfahra hwem som hafwer warit orsaken, ophofwet och begynnelsen til sådant oproor och owäsän, och till hwadh ända och intention thet af them anstiftat och begyrt är. Låtandes medh största flijt och alfwär slå effter dem som medh desse fängzlige i sällskap varit hafwe och på flychten komne äre. Och där dhe ertappas kunde då skole J förmedelst starck fängelse försäkra Eder om deras personer. Låtandes Oss effter föregången noga rannsakingh och skiärskodan omständigt förnimma huru sigh medh denne saak föreretter. Men dhe två som här öfwer äre fängne blefne och nu fängzlige sitte skole J låta föra för rätta och öfwer dem sådar dom gå som deras opsåth och brott kan hafwa meriterat, förwäntandes sådan om executionen vår wijdare Ordre. Vthi thedh öfrige såsom Edert af Oss ombetrodde Embete enkannerligen wiakommer, ett flijtigt och wakande öga därpå att intet oproor eller tumult må sigh yppa uthi Edert Landzhöfdingedöme. Så skall och Eder högste skyldigheet wara att holla och handhafwa Allmogen och andre våre Vndersätare widh Lagh och rätt, och all waldh orätt i tijdh och på tillbörligit sätt styra och dämpa, så att hvarken Allmoge eller andre Väre Vndersätare må gifwas skälig orsak att taga sigh någon galenskap före. Och där då någon ertappas och besås något förehafwa som kan opwäckia allmogens sammanlopp, oproor och någon osäkerheet i Landet, den skole J på dett strängeste fullföllia, och Edert störste afseende där på hafwa att uthi lähnet må wara ett godt och roligt tillståndh. /—/

Citerat efter Ulf Lundbergs bilaga till Morgonstjärnans uppgång och fall. Ett perspektiv på upproret 1653. Ulf Lundberg har skrivit av Riksregistraturets kopior av utgående brev. Han har bibehållit ordformer och ordföljd men ändrat interpunktionen. Dessutom har han uteslutit formalia i början och slutet av breven.

Originalen återfinns i Örebro länsstyrelses arkiv. Inkomna kungliga skrivelser. Dlc:5 Uppsala landsarkiv. Men är ej tillgängliga för forskning på grund av dess ömtåliga kvalitet.

*Fyra finnar, som äre bröder, och hålla till Uthj Åkersund Tiwegh, en af dem är knecht, hafwe sigh, med någre, som ifrån Wermeland komne äre, och flere, som boo der på Tiwegen af Torpare Conjúgerat, at dee till en temligh stoor hoop komne äre, hafwa begynt att gå ifrån den ene gården till den andre, och utkördt allmogen medh sigh, sätticndes Bössan på brystet, att der dee icke wille godwilleligen medgå, wille dee skiuta dem ihel. oca hafwa så widt bracht, att dee 10.12 bönder hafwa fått medh sigh; hwilke, sedan dee sin Lägenhee sedt hafwa, äre från dem rymbde, och gifwit till känna neder j Landzbygder; hwar af fele Sunbo häradh med Leerbeck och Wiby sokn äre opreeste, och söökt att fördämpa dem, och så wijda bracht alleredo, att de samme bröder af dem till fånga bekommit hafwa. Theras förgifwande och opsåth hafwer warit, det dee wille gå in på Adelens sätesgårdar att uthrota dem, medh mehra galenskap dee sigh inbillat hafwa, som brefwet innehåller. En af dem, som fånger är, boor uthj ett Torp, heter Hollmen, och är ett af de Torp, som Anders Hinder-sson Boij aff hen:s Kongl. Mtt köpt hafwer, och ligger mitt emellan Marchkebäckz brüük och Fammarna på Tiwegen j Lassåhn, som be:te Anders Hinder-sson Boij oprättat hafwer.*

Detta är den anonyma rapport som återfunnits mellan drottning Kristinas brev av datum 23 februari och 2 mars 1653. Denna "översättning" är gjord av en arkivarie på Uppsala landsarkiv.

Originalen återfinns i Örebro länsstyrelses arkiv. Inkomna kungliga skrivelser. DIc:5 Uppsala landsarkiv. Men är ej tillgängliga för forskning på grund av dess ömtåliga kvalitet.



## Drottning Kristinas brev till landshövding Christer Bonde.

/2 mars 1653/

Till her Christer bonde. Swar på hans skrifwelse om någre oproriske i Närjkie

/—/ Wij hafwe, herr Landzhöffdinge, af edert ankomne breff, daterat Örebro dh/en/ 26 Februarij, så och den ransakningh som der hoos folgde, sedh och förnummit, hwad theth oproriske löse skelmske partijt från Sv/n/dbo häradht och Askersundz sochn, om dheras galenskap och förädiska opsåt bekent hafve, som nu fängzlige sithia. Men deth breff som J förmäle eder hafwa här om med förra påsten Oss tillskrifwit ähr Oss inteth tillhanda kommit. Huru wijda nu desse fängzlige oproriske skelmars bekenneelse kan wara till ath aldeles troo eller icke, det stelle wij der hän, allenast emädan lik synes och /ett otydbart ord men den ungefärliga innebörden bör vara troligt/ ähr ath eth sådant lööst partij intet hafwer aff sig sielff, vthan drifne aff någre andras ingifwelse och tillskyndan tagit sig detha oråd. före, ath sålunda till eth oproor rooterat sig tillsammäs. Hwarföre ähr wår willia och befalning ath ij än ytterligare låta dem som fängzlige sithia komma seskilt, den Ena effier den andra, för Edher, och bådhe med läckande och hootande bringa dem till ath bekenna retha sanningen, så om theth ena som thet andra. Giörandes och der hoos Eder högsta och möjligaste flijt ath få dhe flychtige wijdh hufwudet, igenom hwad seth det och hålst skee kan. Försäkrandes Almogen på een och annan Ort, och andra flere, thet lyffto, ath dhe som kunna få berörde flychtige fast och bringa dem till wårt slot i Örebro, ath då dee samma skola blifwa aff Oss medh frihet på dheras hemman benådadne. Och i fall dhe blifwa gripne och tillfångna tagne, så moste i ställa dem till skarpp och försichtig examen och förhöör, om ath så hoos desse som dhe andre få reth förnimma, hwem som dhe hafwer warit retha ophofwet och rådgifwaren till oproret, hwem som dhe hafwa öga på ath taga till dheras retha anförare så och kung, sosom och hoos hwem nu budhkaflan finnes, den wij wele ath j Oss tillsenda skole. När j nu giörom noga hollen ransakning hafwe fåth wetha retha sanningen om detha föreskrefne, då skole J ginast låta ställa dñem för retha som J allaredo fängzlige hafva, och än ertappas kunna, och domb å dñem taga. Låtandes sedan dem alle som detha oproret anstiftat, och J floch och fara, med warit hafwa vtan någon förfrågan eller beskedh förwentande från hofrätten Justificeras, först råde bråkas och hwardera på 5 stegel läggias. Och skola i befalla presterna som gifwa dem Sacramentet och tilldöden föllia, ath dhe och förmana dem till sanningens bekenneelse. Och hwad man på eth eller annat säth af dem förnimma kan, wele wij ath J omstendigt och vthförligen låta skriffteligen förfatha, och Oss deth medh forderligast tillsenda. /—/

## Post Scriptum

-nd och Wij hafwe vtj medfölliande wårt breff Eder befallat, her Landzhöffdinge, ath J effier hollen wijdare ransakning skolen låta föra dhe fängzlige för rætha, och dem effier broth dheras döma, och domen sedan vtan någon förfrågan hoos hoffrethen vij execution ställa. Lijkwäll emädan wij icke wethe om man ännu hafwer fåth fast dhe flychtige, och Oss något betänkeligit faller, ath låta ställa dhe 5 fängzlige för retha, för än som dhe öfrige flychtige fångas kunne. Så ähr wår Nådige willie och befalning ath i allenast ställa dem som allaredo fängzlige sithia till wijdare förhöör och examen, och Oss dheras ytterligare bekenneelse tillsenda med nästa post. Förwentandes sedan der wår wijdare Order. J medler tijdh moste J draga der sorg och åhåga före ath desse skielmar som nu sithia fast icke måge vndkomma dheras fängelse, vtan blifwa starkt och wel förwaradhe.

Citerat efter Ulf Lundbergs bilaga till Morgonstjärnans uppgång och fall. Ett perspektiv på uppro-

ret 1653. Ulf Lundberg har skrivit av Riksregistraturets kopior av utgående brev. Han har bibehållit ordformer och ordföljd men ändrat interpunktionen. Dessutom har han uteslutit formalia i början och slutet av breven.

Originalen återfinns i Örebro länsstyrelses arkiv. Inkomna kungliga skrivelser. Dlc:5 Uppsala landsarkiv. Men är ej tillgängliga för forskning på grund av dess ömtåliga kvalitet.



## Drottning Kristinas brev till landshövding Christer Bonde.

/9 mars 1653/

Till Christer bonde om dhe oproriske i Närrikie

/—/ Wij hafwe, her Landzhöfdinge, bekommit eder skrifwelse af den 5 huius med der hoos folgde ransakning, och der af förnummit hwad dhe fem skelmar, som j sådan eder förre till Oss afgångne skrifwelse hafwe fåth fängzlige, om dhe-as oproriske intention och opsåth bekiändt hafwa. Och såsom i Eder vnderdånigst förfrågen huru j wijdare med dhem procedera skolen: Altså emädan så desse så wel som dhe förrige fängzlighe hafwa förmedelst dheras skälmsche opsåth och företagande galenskap meriterdt döden, och eth skarpt lijffstraff andra slike oproriske hufwun till sky och warnagel, hwarföre hafwe wij gifwit twenne Adssessorer här i wår hofret j befalningh ath dhe innan een dag eller två skola tillijka med hofrätz fischalen reesa här ifrån neder till Örebroo./...öwerstruket/ Ath dhe tillijka med eder anställa och bijwista een rethegångs process öfwer bemelte oproriske skälmar. Och förden skull eder Nädigst befalle ath j så snart Assessorerne komma till Örebroo då straxt låta dijt i. afordra någre förståndige af Adhell der nähr kring boendes, sampt nährmarste häradz. rembd, och dem, sampt borgmestare och Rådet j Staden, åf wåre wegnar tillseije och påleggie ath dhe vthan någon för halning taga tillijka med Eder och Assessorerne föreskrefne fängzar till wijdare examen. Och effter förega/n/ gen noga ransakning och fiscalens skarpe anklagan, låta gå öfwer dem een sådan domb som dhe förtiänt hafwe, dem wij weele i straxt skole låta ställa vthi execution. Låtandes dem som största ophåfwet och anstifftare till oproret ähre, och till klubbherrar /?/ sig giordt hafwe, först med klubbor på Rethelplatzen der wijdh staden armar, bæn och låär sönderbråka, sådan halsshuggas och hwardera på -5 stegel leggas. Dee andre som mindre brotzighe finnas halsshuggas, somblige i häradeh dher dhe wistes hafwa, och somblige j Wermeland och j lijka motho antingen på 5 stegel leggas, eller dheras blotha hufwun på pålar settias. effter som räthen finner dem mehra eller mindre brotzighe till, skerpa och lindra, och straffet der effter dhe och döma kunne. Hwadh elliast pijgan wijdkommer, effter hon hafwer med frj willia lufit med dhe andre och låtit sig behaga dheras oproriske och Mortdische intention, så erachte wij skiäligt ath hon blifwer halsshuggen och sådan lagd på eth bål ath brennas. När nu executionen sålunda öfwer desse oproriske gången ähr, förmodhe wij ath dhet skall gifwa andre slijke orolige een stoor afskräk och reddhåga ath taga sig sådan galenskap före. Alfenast ähr detha härhoos till påminna ath j försichteligen låten an, och i wärket, ställa executionen, så at fängarna icke på een eller annar ordt, hwarken genom någon practique vndslippa, eller af almogen någoth oplåpp der öfwer skee må./—/

Citerat efter Ulf Lundbergs bilaga till Morgonstjärnans uppgång och fall. Ett perspektiv på upproret 1653. Ulf Lundberg har skrivit av Riksregistraturets kopior av utgående brev. Han har bibehållit ordformer och ordföljd men ändrat interpunktionen. Dessutom har han uteslutit formalia i början och slutet av breven.

Originalen återfinns i Örebro länsstyrelses arkiv. Inkomna kungliga skrivelser. DiC:5 Uppsala landsarkiv. Men är ej tillgängliga för forskning på grund av dess ömtåliga kvalitet.

/9 mars 1653/

*Till hofferthen om dhe oprooriske i Närike*

*/—/ Emädan, trognie män herr Rijkzdrotzeth och sampt/iga/ Assessorer, wij hafwe nådigt erachtadh ath låta med wederböhrlig alfwar examinera, afdöma och der på effter sakzens wichtigheet och grofheet exemplariter afstraffa dæe persöner som till thet nyligen i Närike skedde oproor hafwa warit ophoff och Bahnemän och nu mehra i Örebroo fängszladhe äre. För then skull befalle wij Edher här medh Nådherligen deth j nu straxt förordne twenne af edre medtell som iempte hoffretz fischalen uthan oppemold förfoga sigh dijth till Örebroo. Ther taga till sig någre aff Adell som ther nere sigh kring befinna, och till een sådan act tienlige ähre; så wel som borgmestare och Rådth ther i Staden: sampt och Lagförare medh häradznembd ther uthe neijden, så ath the tillsammans Constituera een reth. Och althså med flijth och försichtigheet thenna wår willia i Execution ställa, rethandes sig ther wijdh aldeles effter then Ordre som wij then öf/we/r thetha ährändet wijdare gifwandes wcrda./—/*

Citerat efter Ulf Lundbergs bilaga till Morgonstjärnans uppgång och fall. Ett perspektiv på upproret 1653. Ulf Lundberg har skrivit av Riksregistraturets kopia av utgående brev. Han har bibehållit ordformer och ordföljd men ändrat interpunktionen. Dessutom har han uteslutit formalia i början och slutet av breven.

Originalen återfinns i Örebro länsstyrelses arkiv. Inkomna kungliga skrivelser. Dlc:5 Uppsala landsarkiv. Men är ej tillgängliga för forskning på grund av dess ömtåliga kvalitet.



Drottning Kristinas brev till landshövding Christer Bonde.

/10 mars 1653/

*Till her Christer Bonde om dhe oproriske i Näräike*

/—/ Sasom wij mande her Landzhofdinge igår wij wårt då afgångne bref till Eder, förmähla och Edher förständiga, ath wij wele senda twenne Commissarier aff vår hoffrätz Assessorer här ifrån neder till Örebro, ath dhe sithia med Edher och dhe andre der till deputeradhe vthi wijdare ransakning, så och domb öfwer dhe oproriske skelmar som nu der i Örebro fängzlige sithia. Altzå hafwe wij nu i dagh be/mäl/te Commissarier här ifrån der hän affärdatz, Nembl/igen/ uice praesidenten Gustaff Rohsenhane och Erijch Druselius. Och ehuruwell wij vthi berörde vår skrifwelse gofwe Eder Ordre, ath så snart dhe oproriske fagne wore dömbde, j då skulle stella domen i Execution, och dem alle der nedre /bestreffa/, somlige wijdh Örebro, och somblige i Wärmeland, och dhe härader som dhe hafwa hafft dheras herwijst vthj. Lijkwel emädan wij sedermera hafwa sakzens groffheet någoth nogare effter tänkt och öfwerlagdt, dij hafwe wij bemelte vår Edher gifne Resolution vthi någoth förändradt, effter som J thedt med mehra warde förminnandes aff theth memorial som wij her öfwer hafwe låtit tillstella föreskreffne Commissarier. Theth är för den skull vår Nådige willie och befallning ath J hafwer Edher samma memorial i een annan act till rethelsee, effterkommandes tillijka med Commissarierne hwadh dher vthinnan är i hugkommit och befallat. /—/

Citerat efter Ulf Lundbergs bilaga till Morgonstjärnans uppgång och fall. Ett perspektiv på upproret 1653. Ulf Lundberg har skrivit av Riksregistratörens kopior av utgående brev. Han har bibehållit ordformer och ordföljd men ändrat interpunktionen. Dessutom har han uteslutit formalia i början och slutet av breven.

Originalen återfinns i Örebro länsstyrelsens arkiv. Inkomna kungliga skrivelser. DiC:5 Uppsala landsarkiv. Men är ej tillgängliga för forskning på grund av dess ömtåliga kvalitet.

*Memorial för vicepresidenten Gustav Rosenhane och assessorn Erik Druselius vid deras förrättande i Närke.*

- 1. Eftersom ett löst och skälmskt parti nyligen har sammanrotat sig nere i Närke uti den akt och intention att resa landet med sig och sedan överfalla, plundra och dräpa kunglig majestäts undersåtar både adel och andra som icke vill följa deras hcp, så hade alldenstund denna deras galenskap och skälmska förehavande lätteligen förorsakat mycket ont och ett stort uppror i landet om deras onda uppsåt icke i tid hade blivit uppenbart och dämpat. Och saken är i sig själv så grov och av sådan vikt att den måste undersökas rättsligt, lagföras och efter ågången dom med iver och allvar bliva avstraffad, annat sådant lättfärdigt parti till exempel och fruktan. Därför har kunglig majestät ansett nödigt att förordna och härifrån sända ner till Örebro välbemänte vicepresident /Gustav Rosehane/ och hovrättsassessorn Erik Druselius, vilka utan något uppehåll här i staden strax skall förfoga sig därhän och taga med sig hovrättsfiskalen.*
- 2. När de kommer dit skall de strax underrätta landshövdingen, herr Krister Bonde, om sin ditkomst och i hemlighet meddela honom detta dem av kunglig majestät givna memorial.*
- 3. Dagen efter sin ditkomst skall de avtala med landshövdingen att han tillika med dem till en viss dag införskriver några förståndiga av adeln som kommer från trakten och tvenne häradsnämnder av dem som vicepresidenten finner vara tjänligast vid samma tid, såsom ock tillsäga dess borgmästare och råd i Örebro att de inställer sig i nämnden vid de andras ditkomst.*
- 4. Medan dessa föreskrivna samlar och inställer sig i staden att sitta rättegång över dem som nu sitter fängslade skall vicepresidenten tillika med landshövdingen samt Druselius och fiskalen låta fångarna komma inför sig den ena efter den andra och äm sinsemellan allena i hemlighet försiktigt och noga undersöka och allvarligt bemöda sig om att få veta av dem /1/ Vem som har varit första och rätta upphovet och anbringaren till deras rotering och sammanlopp. 2) Vem som har styrkt och hjälpt dem därtill och sagt vad som står uti gamla krönikor om klubbbehären. 3) Om några, antingen präster eller andra, genom samtal och utläggningar vid tingen eller gästabudsstugor har givit dem anledning till att uppresas landet. 4) Vem som först gav råd därtill att burkavlen skulle skäras och utsändas. 5) Vad för korrespondens och anhang de har haft i Värmland och andra provinser. Vad deras rätta uppsåt och avsikt har varit och vem de har haft tankar om att göra till sin kung och anförare. 6) Vad /som/ har förorsakat dem till en sådan galenskap och om de vet av flera sådana roteringar och uppröriska handlingar på andra orter.*
- 5. Där nu kommissarierna kan utleta detta föreskrivna hos dem med godo och utan tortyr och befinner att de har bekänt rätta sanningen, så skall de låta författa deras bekännelse noga, omständligt och utförligt i pennan och sedan strax försända samma rannsaking hit till kungligt majestät. Men ifall den enes bekännelse inte stämmer överens med den andres och att en eller flera av dem funnes så förhårdade att de inte ville ut med sanningen, så skall de låta ha desamma på tortyr och därigenom bringas till rätta sanningens bekännelse, dock att allt sker lugnt och med lämpor.*
- 6. När nu kommissarierna igenom ett eller annat medel har fått veta själva sanningen över ovanskrivna och andra slika frågepunkter som de själva bäst kan påminna sig där på platsen, så skall de strax anställa rättegången över de av föreskrivna nämnd fängslade och på behörigt sätt /inför/ hela nämnden först representera och ådagalägga saken grovhet och uti vad fara och osäkerhet många hade kunnat råka där eljest sådana skälmska uppsåt hade vunnit något efter-*



tryck. Därefter /skall de/ skärpa och moderera deras domar /allt/ eftersom brotten kan finnas större eller mindre och skall Rosenhane presidera i samma nämnd och fiskalen på tjänstens väg anklaga fångarna.

7. De som nu ibland dessa tio fängslade befinns ha största skulden och grövst har förbrutit sig, dem skall kommissarierna efter avsagd dom väl förvara. Med stark vakt förskicka genast tvenne hit till Stockholm men några av de andra, i synnerhet de som har talat om klubbor och klubbehären, skall där vid staden med klubbor först rådbåkas och vardera sedan läggas på fem stegel, somliga ock sändas välförvarade till Karlstad och såväl där som eljest i några härader avrättas och steglas. Men pigan /skall/ halshuggas och sedan läggas på bål och brännas i den socken där hon har tjänat.

8. Får kommissarierna någon kunskap och spaning därcm att man inte säkert skall kunna avrätta en eller annan av berörda syndare ute på landet i något härad utan allmogens larm och upplopp, då må de låta exekutionen ske allenast vid Örebro, Askersunds och Karlstads härader.

9. Om det i rannsakingen befinns och av fångarna blir bekant att några uti Värmland eller andra orter har varit av deras anhang och i beryskning till att gå med till att resa landet, då skall kommissarierna allenast låta anteckna deras namn samt socken och häradet där de bor men inte låta gripa eller fasttaga någon av dem, icke heller utfråga något vidare i sådana socknar, utan efter förrättad kommission förfoga sig tillbaka hit att göra kunglig majestät nöjaktig relation om ett och annat förlopp.

Ovanstående grundar sig på Riksregistraturets uppgifter från den 10 mars 1653.

Citerat efter Eva Silvén-Garnerts och Ingrid Söderlunds bok Ett annat Sverige. Dokument om folkets kamp 1200-1720.

## Drottning Kristinas brev till landshövding Christer Bonde.

/30 mars 1653/

Till her Christer Bonde om Executionen på dhe oproriske i Närikie

/—/ Wij låte Edher h/er/r Landzhöfdinge Nådheligen förnimma ath Assessoren Ericus Druselius och hoffrethz fischalen äro i går kombne hijth tilbaks ifrån Örebro. Och efftersom wij, så aff dheras vnderdånige giorde relation som dhe ransachningar och domar som dhe medh sigh beachte, och Oss vnderdånigst insinuerat hafwe, sij och förnimme hwilke som hafwa warit retha rooten och opphofwt till thet skedde oploppet der nedre; och hwilka som vår Commissorial reth och nembden hiöra mindre brotztige och eendele befrija. Hwarföre, så framt executionen för/e/ detha vårt breffz ankompt icke wore skedt på Anders Mårthenson, Hindrich Mårthenson och Daniel Smålenning, som ähre dömbde till Stegel och klübbe, bräckande, och der nedre Justificeras skole, så låtes der med fortfahra vthan någon förhalan. Och Hindrich Matszon wijd Askersund halsshuggas allenast effter domen innehåldh. Dhe andre ynglingar anlangandhe, Nembligen: Matz Jacobson, Jöns Pärson, Thomas Pärson, Erijch Mårtenson och Pelle Jacobson. förmedelst dheras Modhers, Enkians i Långsö, och dhe andre skielmars hooth, trugh och vndseijelser ähre twungne och förförde ath roothera sigh hoop med dhe föreskrefne; dij wele wij för denne gång hafva dem pardonerat, Eder befallandes ath j effter föregången skarp och alf-warsam förmahning och åthwarningh ath här effter wachta sigh för slijk oråd, ställa dem på frije föther igen, hwar hem till sith. Sosom och effter pigan Anna Mårtensdother, Bengt i Klippan, Lille Håkan skomakare och Fältwäbelen i Ransackningen aldeles obrotztige finnas, och lijkwel med sielfwe banemennen ähre fängzlige tagne, och nu vñ häffte sithia, så skola och dhe straxt löös gifwas och hemförlofwas. Sedan effter som Matz Mårtenson i Håland och berörde Enkian i Långsö ähre nu på flychtige föther, och Han Matz Mårthenson befinneas hafwa warit een ibland dhe störste banemennen till oploppeth, och hoon Enkian den samma som med hoot och vndseijelse hafwer truugath twenne sine söner ath löpa med dhe oprooriske, och der igönom icke mindre än dhe andre förwerkadt lijff och godz. Derföre skole i, och med all flijth, låta slå effter dem, och i fall dhe ingastädz fångas kunne då å wårz wegnar declarera dem begge heelt fågelfrij för alle man. Confiscerandes dheras fasta egendomb vnder Oss och Chronan, men lösöreene der någre effter dem finnas kunne, till närmaste hospital vthdheele. /—/

Citerat efter Ulf Lundbergs bilaga till Morgonstjärnans uppgång och fall. Ett perspektiv på upproret 1653. Ulf Lundberg har skrivit av Riksregistraturets kopior av utgående brev. Han har bibehållit ordformer och ordföljd men ändrat interpunktionen. Dessutom har han uteslutit formalia i början och slutet av breven.

Originalen återfinns i Örebro länsstyrelses arkiv. Inkomna kungliga skrivelser. DiC:5 Uppsala landsarkiv. Men är ej tillgängliga för forskning på grund av dess ömtåliga kvalitet.



Delar av Gabriel Thorings karta över Sundbo Lärad 1688. akt. S 8:7. Lantmäterikontoret i Gävle.



## Källförteckning.

### Tryckta källor

Brev av den 9 mars 1653 till hovrätten rörande de "*oprooriske*". Uppsala landsarkiv. Finns återgivet i Ulf Lundbergs uppsats Morgonstjärnans uppgång och fall. Ett perspektiv på upproret 1653.

Ebba Brahes brev av den 7:e mars 1653. Finns återgivet i Eva Silvé-Garnert och Ingrid Söderlinds bok: Ett annat Sverige. Dokument om folkets kamp 1200-1720. Citat och återgivningar av brevet har gjorts efter författarnas förlaga.

Johan Ekeblads brev av den 31/3 och 6/4 1653. Finns återgivet i Eva Silvé-Garnert och Ingrid Söderlinds bok: Ett annat Sverige. Dokument om folkets kamp 1200-1720. Referat av brevet har gjorts efter författarnas förlaga.

Memorial angående rättegång, fångar och straff rörande upproret i Tiveden. Riksregistraturet. Riksarkivet i Stockholm. Finns återgivet i Eva Silvé-Garnert och Ingrid Söderlinds bok: Ett annat Sverige. Dokument om folkets kamp 1200-1720. Citat och återgivningar av memorialet har gjorts efter författarnas förlaga.

Registret för allmogens besvär. Riksarkivet i Stockholm.

Örebro länsstyrelses protokoll. Inkomna kungliga skrivelser. DiC:5. Brev av 23/2, 2/3, 9/3, 10/3 samt 30/3 1653. Dessa brev utgör drottning Kristinas brev i kontakten med landshövding Christer Bonde rörande upproret i Tiveden 1653. Då samtliga brev blivit "rödmärkta" det vill säga inte är tillgängliga för forskning på grund av deras ömtåliga kvalitet har jag inte kunnat arbeta med originalbrev. Samtliga brev finns dock återgivna i Ulf Lundbergs uppsats: Morgonstjärnans uppgång och fall. Ett perspektiv på upproret 1653. Detta material har jag studerat och brevcitaten är hämtade ur denna uppsats.



## Otryckta källor

Anonym rapport. Örebro länsstyrelses arkiv. Inkomna kungliga skrivelser. Dlc:5. Uppsala landsarkiv. (Denna källa är egentligen "rödmärkt" det vill säga inte tillgänglig för forskning på grund av dess ömtåliga kvalitet. Rapporten finns visserligen i tryck sedan tidigare, men då jag misstänkte att ett sakfel fanns i dessa tryck bad jag en arkivarie vid Uppsala landsarkiv att göra en ny "översättning". Denna översättning borde vara den riktiga ty tidigare tryck namnger ett bruk "Wachsebäck" som inte kan återfinnas på kartor medan den nya "översättningen" i stället benämner bruket Marckebäck vilket upprättats av Anders Boij.)

Askersunds landsförsamlings kyrkobok. Ur denna har material under rubrikerna "*ilgiärningsmän rättadhe, wigda, christnade, sotsdöde och begrafræ*" samt "*svollängder*" använts. Mikrofilm 1022. Stadsarkivet i Örebro.

Karta över Sundbo härad. Nr. 1. Upphovsman okänd liksom upphovsår. Dock är kartan placerad först i Lantmäterikontorets arkivalier från denna trakt. Troligtvis härstammar denna karta från senare delen av 1600-talet. Lantmäterikontoret i Örebro.

Köpebrev av datum 8 januari 1652. Gällande Anders Boij's köp av gårdar i Sundbo häradh och Snaflunda sochn. Kammararkivet, Riksarkivet i Stockholm.

Mantalsskrivningslängder för åren 1650 och 1651. Mikrofilm CD 798. Stadsarkivet i Örebro.

Thoring, Gabriel: Karta över Sundbo härad 1688. akt S 8:7. Lantmäterikontoret i Gävle.

## Litteraturförteckning.

- Anderson, Perry: Den absoluta statens utveckling. Ingår i Sverige och det vidgade Europa. Stockholm 1991.
- Aronsson, Peter: Bönder gör politik. Det lokala självstyret som social arena i tre smålandssocknar 1680-1850. Lund 1992.
- Boethius, Bertil: Svenskt biografiskt lexikon. Femte bandet. Stockholm 1925.
- Bøgh, Anders: Om bondeuprør: Analyskemaer, hypoteser og teorier. Ingår i Til Kamp for Friheden. Sociala Oprør i Nordisk Middelalder. Bogsmedjen 1988.
- Bra Böckers lexikon del 13: Huvudredaktör: Jan-Öjvind Swahn. Höganäs 1978.
- Broberg, Richard: Den tidigaste finnvandringen på Tiveden. Ingår i Hans Lidmans Munkaliv. Vandringar i Tiveden. Stockholm 1974.
- Broberg, Richard: Invandringen från Finland till mellersta Skandinavien före 1700. Finska språket i Sverige. Stockholm 1985.
- Brunius, Jan: Bondebygd i förändring. Bebyggelse och befolkning i västra Närke ca 1300-1600. Stockholm 1980.
- Carlsson, Albert W. Med mått mätt. Svenska och utländska mått genom tiderna. Stockholm 1989.
- Englund, Peter: Om klienter och deras patroner. Ingår i antologin Makt och vardag. Hur man styrde, levde och tänkte under svensk stormaktstid. Stockholm 1993.
- Eriksson, Lennart: De skäggiga bergsmännen från Nora. Ingår i antologin Makt och Vardag. Hur man styrde, levde och tänkte under svensk stormaktstid. Red. Stellan Dahlgren, Anders Florén och Åsa Karlsson. Stockholm 1993.
- Fryxell, Anders: Berättelser ur svenska historien, del 10. Stockholm 1841.
- Grimberg, Carl: Svenska folkets underbara öden III. Stockholm 1927.
- Hannerberg, David: Närkes landsbygd 1600-1820. Folkmängd och befolkningsrörelse åkerbruk och spannmålsproduktion. Göteborg 1941.
- Henrikson, Alf: Svensk historia, del 1. Stockholm 1978.
- Kero, Reino: Värmlandfinnar i Nya Sverige. Ingår i antologin Värmlandfinnar. Om finnskogens historia och kultur. Redaktör: Sulo Huovinen. Stockholm 1986.
- Lidman, Hans: Munkaliv. Vandringar i Tiveden. Stockholm 1974.
- Lindström, Dag och Simonson, Örjan: Fru Justitia i statlig tjänst? Ingår i antologin Makt och vardag. Hur man styrde, levde och tänkte under svensk stormaktstid. red: Stellan Dahlgren, Anders Florén och Åsa Karlsson. Stockholm 1993.



- Lundberg, Ulf: Morgonstjärnans uppgång och fall. Ett perspektiv på upproret 1653. Otryckt D-uppsats. Högskolan i Örebro 1984.
- Machiavelli, Niccolò: Fursten. Viborg 1991.
- Melander, K.R: Eräs suomalaisten v. 1653. alkun panema kapinayritys Ruotsissa. Historiallinen. Arkisto XLVI. 1939.
- Nilsson, Sven A. De stora krigens tid. Om Sverige som militärstat och bondesamhälle. Uppsala 1990.
- Nilsson, Sven A. De stora krigens Sverige. Statsbygge och samhällsförändring. Ingår i antologin Makt och vardag. Hur man styrde, levde och tänkte under svensk stormaktstid. Red: Stellan Dahlgren, Anders Florén och Åsa Karlsson. Stockholm 1993.
- Nováky, György: Den ansvarsfulle handelsmannen. Ingår i antologin Makt och Vardag. Hur man styrde, levde och tänkte under svensk stormaktspolitik. Redaktörer: Stellan Dahlgren, Anders Florén och Åsa Karlsson. Stockholm 1993.
- Palmer, R.R. och Colton, J: Nya tidens världshistoria. Stockholm 1986.
- Silvén-Garnert, Eva och Söderlind, Ingrid: Ett annat Sverige. Dokument om folkets kamp 1200-1720. Falköping 1980.
- Stadin, Kekke: Stormaktskvinnor. Ingår i antologin Makt och Vardag. Hur man styrde, levde och tänkte under svensk stormaktstid. Red: Stellan Dahlgren, Anders Florén och Åsa Karlsson. Stockholm 1993.
- Strömberg, Håkan: Bondekungen från Tiveden - Myt eller verklighet? Om ett uppror i Sydnärke 1653. Otryckt C-uppsats. Uppsala universitet 1991.
- Sveriges rikes lag. Hundraåttonde upplagan. Utgiven av Torkel Nordström. Uppsala 1987.
- Talve, Ilmar: Skogsfinnarna och Finlands folkkultur. Ingår i antologin: Värmlandsfinnar. Om finnskogens historia och kultur. Red. Sulo Huovinen. Stockholm 1986.
- Tarkiainen, Kari: Finnarnas historia i Sverige, del 1. Inflyttarna från Finland under det gemensamma rikets tid. Nordiska museet 1990.
- Tvengsberg, Per Martin: Skogsfinnene på Finnskogen. Ingår i antologin Värmlandsfinnar. Om finnskogens historia och kultur. Red. Sulo Huovinen. Stockholm 1986.
- Österberg, Eva: Kolonisation och kriser. Bebyggelse, skattetryck, odling och agrarstruktur i västra Värmland ca 1300-1600. Varberg 1977.

## Notförteckning.

- 1 Örebro länsstyrelses arkiv. Inkomna kungliga skrivelser. DiC:5. Anonym rapport som ligger som bilaga till ett brev av den 23 februari 1653. Uppsala landsarkiv. Citatet är hämtat från denna anonyma odaterade rapport som återfunnits mellan drottning Kristinas brev av datum 23 februari 1653 och 2 mars 1653. Jag har inte kunnat arbeta med originalrapporten då denna blivit "rödmärkt", dvs. den är på grund av sin ömtåliga kvalitet inte tillgänglig för forskning. Dock har jag bett en arkivarie på Uppsala landsarkiv skriva av den anonyma rapporten då jag trodde att de tryck som finns av denna rapport uppvisade ett sakfel. Misstanken var riktig varför jag återger den "översättning" som arkivarien på Uppsala landsarkiv gjort. Se bil 2.
- 2 Aronsson, Peter: Bönder gör politik. Det lokala självstyret som social arena i tre smålandssocknar. 1680-1850. Lund 1992. s. 334.
- 3 Sveriges rikes lag. Hundraåttonde upplagan. Utgiven av Torkel Nordström. Uppsala 1987. Brottsbalken 18 kapitlet 1 paragrafen.
- 4 Bøgh, Anders: Om bondeoprør: Analyskemaer, hypoteser og teorier. Ingår i Til Kamp for Friheden. Sociale Oprør i Nordisk Middelalder. Bøghsmedjen 1988. s.6 ff.
- 5 Bøgh, Anders: ibid. s.7.
- 6 Bøgh, Anders: ibid. s.8.
- 7 Bøgh, Anders: ibid. s.7f.
- 8 Machiavelli, Niccolò: Fursten. Utkom 1513 efter det att Machiavelli frångått sin befattning som sekreterare i Florens utriksestyrelse. Fursten är författarens idéer om hur en stat skall styras och har blivit en symbol för hänsynslösa maktsträvanden.
- 10 Bøgh, Anders: ibid. s. 12ff.
- 11 Grimberg, Carl: Svenska folkets underbara öder III. Stockholm 1927. s. 492.
- 12 Fryxell, Anders: Berättelser ur svenska historien, del 10. Stockholm 1841. s.174 f.
- 13 Henrikson, Alf: Svensk historia, del 1. Stockholm 1978. s.488.
- 14 Lidman, Hans: Munkaliv. Vandringar i Tiveden. Stockholm 1974.
- 15 Lidman, Hans: ibid. s. 170 ff.
- 16 Lundberg, Ulf: Morgonstjärnans uppgång och fall. Ett perspektiv på upproret 1653. Otryckt D-uppsats i historia. Högskolan i Örebro 1984.
- 17 Lundberg, Ulf: ibid. s.19.
- 18 Strömberg, Håkan: Bondekungen från Tiveden - Myt eller verklighet? Om ett uppror i Syd-närke 1653. Otryckt C-uppsats i historia. Uppsala 1991.



- <sup>19</sup> Strömberg, Håkan: *ibid.* s.25.
- <sup>20</sup> Tarkiainen, Kari: *Finnarnas historia i Sverige, del 1. Inflyttarna från Finland under det gemensamma rikets tid.* Nordiska museet 1990. s. 346f. Detta uttalande bygger på K.R. Melanders, *Eräs suomalaisten v. 1653 alkuun panema kapinayritys Ruotsissa.* Historiallinen Arkisto XLVI (1939) s. 27-37.
- <sup>21</sup> Lidman, Hans: *a.a.*, s.172ff.
- <sup>22</sup> Thoring, Gabriel: *Karta över Sundbo härad 1688.* akt. S 8:7. Lantmäterikontoret i Gävle.
- <sup>23</sup> *Karta över Sundbohärad. Nr. 1. Upphovsman okänd liksom upphovsår. Dock är kartan placerad först i Lantmäteriets arkivalier från denna trakt. Troligtvis härstammar denna karta från senare delen av 1600-talet. Lantmäterikontoret i Örebro.*
- <sup>24</sup> Dick Widing, min före detta lärare i historia, har varit till stor hjälp vid läsningen av 1600-tals stilen. Utan honom vet jag inte om jag hade kunnat ta mig igenom "kråkfotsmaterialet". Självfallet är det dock jag som ansvarar för alla eventuella fel läsningar.
- <sup>25</sup> Hannerberg, David: *Närkes landsbygd 1600-1820. Folkmängd och befolkningsrörelse, åkerbruk och spannmålsproduktion.* Göteborg 1941. s. 205f.
- <sup>26</sup> Boethius, Bertil; *Svenskt biografiskt lexikon.* Stockholm 1925. Femte bandet.
- <sup>27</sup> Köpebrev av datum 8 januari 1652. Gällande Anders Boijs köp av gårdar i Sundbo häradh och Snaflunda sochn. Kammararkivet i Stockholm.
- <sup>28</sup> Boethius, Bertil: *a.a.* under Boij Henriksson Anders.
- <sup>29</sup> Örebro länsstyrelses arkiv. Inkomna kungliga skrivelser. Dlc:5. Uppsala landsarkiv. Drottning Kristinas brev till landshövding Christer Bonde den 23:e februari 1653. Jag har tyvärr ej kunnat arbeta med detta brev, eller något av de följande breven, då dessa är "rödmärkta" det vill säga inte tillgängliga för forskning på grund av deras ömtåliga kvalitet. Samtliga brev i drottning Kristinas korrespondens med Christer Bonde rörande upproret i Tiveden 1653 finns dock återgivna i Ulf Lundbergs "Morgonstjärnans uppgång och fall. Ett perspektiv på upproret 1653." Otryckt seminarieuppsats. Högskolan i Örebro 1984. Ur vilken detta citat är hämtat.
- <sup>30</sup> Anonym rapport. Uppsala landsarkiv. *a.a.*
- <sup>31</sup> Brev av den 23:e februari 1653. Uppsala landsarkiv. *a.a.*
- <sup>32</sup> Örebro Länsstyrelses arkiv. Inkomna kungliga skrivelser. Dlc:5. Uppsala landsarkiv. Drottning Kristinas brev till landshövding Christer Bonde den 2:e mars 1653. (Se under not. 29!)
- <sup>33</sup> Brev av den 2:e mars 1653. Uppsala landsarkiv. *a.a.*
- <sup>34</sup> Rådbråkning och stegling var ett gammalt sätt att skärpa dödsstraffet. Först krossades den dömdes armar och ben, i vissa fall även bröstkorgen, varefter kroppen delades och lades på ett horisontellt hjul på en påle. Straffet avskaffades i Sverige på 1840-talet.

- 35 Örebro länsstyrelses arkiv. Inkomna kungliga skrivelser. DIc:5. Uppsala landsarkiv. Drottning Kristinas brev till landhövding Christer Bonde den 9:e mars 1653. (Se under not 29!)
- 36 Lundberg, Ulf: a.a. s. 22.
- 37 Örebro länsstyrelses arkiv. Inkomna kungliga skrivelser. DIc:5. Uppsala landsarkiv. Drottning Kristinas brev till landhövding Christer Bonde den 30 mars 1653. (Se under not 29!)
- 38 Memorial som Rosenhane och Druselius fick med sig till Närke. (Källan finns i Riksregistraturet. Referatet grundar sig på den tolkning som Eva Silvén-Garnert och Ingrid Söderlind gör i boken "Ett annat Sverige. Dokument om folkets kamp 1200-1720". Falköping 1980. s. 188-189.)
- 39 Brev av den 30:e mars 1653. Uppsala landsarkiv. a.a.
- 40 Nilsson, Sven A.: De stora krigens tid. Om Sverige som Militärstat och bondesamhälle. Uppsala 1990. s. 231.
- 41 Nilsson, Sven A. 1990: ibid. s. 235. Gustav II Adolf föreskriver detta.
- 42 Nilsson, Sven A.: De stora krigens Sverige. Statsbygge och samhällsförändring. Ingår i antologin Makt och vardag. Hur man styrde, levde och tänkte under svensk stormaktstid. Red. Dahlgren, Florén och Karlsson. Stockholm 1993. s. 37ff.
- 43 Anderson, Perry: Den absoluta statens utveckling. Ingår i Sverige och det vidgade Europa. Stockholm 1991. s. 12.
- 44 Silvén-Garnert, Eva och Söderlind, Ingrid: Ett annat Sverige. Dokument om folkets kamp 1200-1720. Falköping 1980. s. 140 f.
- 45 Palmer, R.R och Colton, J. Nya tidens världshistoria. Stockholm 1986. s. 134f och 109.
- 46 Englund, Peter: Om klienter och deras patroner. Ingår i antologin Makt och vardag. Hur man styrde, levde och tänkte under svensk stormaktspolitik. Red. Dahlgren, Florén och Karlsson. Stockholm 1993. s. 92.
- 47 Lindström, Dag och Simonson, Örjan: Fru Justitia i statlig tjänst? Ingår i antologin Makt och Vardag. Hur man styrde, levde och tänkte under svensk stormaktstid. Red: Dahlgren, Florén och Karlsson. Stockholm 1993. s. 113.
- 48 Stadin, Kekke: Stormaktskvinnor. Ingår i antologin Makt och vardag. Hur man styrde, levde och tänkte under svensk stormaktstid. Red. Dahlgren, Florén och Karlsson. Stockholm 1993. s. 177.
- 49 Nováky, György: Den ansvarsfulle handelsmannen. Ingår i antologin Makt och vardag. Hur man styrde, levde och tänket under svensk stormaktstid. Red: Dahlgren, Florén och Karlsson. Stockholm 1993. s. 216.
- 50 Ebba Brahes brev av den 7:e mars 1653. Citerat efter Silvén-Garnert och Söderlinds Ett annat Sverige. Dokument om folkets kamp 1200-1720. s.190 f.



- 51 Askersunds landsförsamlings kyrkobok. Mikrofilm MN 1022. Stadsarkivet i Örebro.
- 52 Askersunds landsförsamlings kyrkobok. Samtliga ovensstående uppgifter finns under rubriken Ilgiärningsmän rättadhe i denna boks längd över wigda, christnade, sotsdöde och begrafne. Mikrofilm MN 1022. Stadsarkivet i Örebro.
- 53 Silvén, Eva och Söderlind Ingrid: a.a. s. 191 f.
- 54 Askersunds landsförsamlings kyrkobok. Under rubriken christnade 1653. Mikrofilm MN 1022. Stadsarkivet i Örebro.
- 55 Askersunds landsförsamlings kyrkobok. Under rubriken sotsdöde och begrafne 1653. Mikrofilm MN 1022. Stadsarkivet i Örebro.
- 56 Askersunds landsförsamlings kyrkobok. Mikrofilm MN 1022. Stadsarkivet i Örebro.
- 57 Askersunds landsförsamlings kyrkobok. Under rubriken wigda 1654. Mikrofilm MN 1022. Stadsarkivet i Örebro.
- 58 Mantalsskrivninglängder för åren 1650 och 1651 till grund för resonemanget som följer. Mikrofilm CD 798. Stadsarkivet i Örebro.
- 59 Tarkiainen, Kari: a.a. s. 151.
- 60 Askersunds landsförsamlings kyrkobok. En förteckning över stolarna i kyrkan. Mikrofilm MN 1022. Stadsarkivet i Örebro.
- 61 Thoring, Gabriel: karta från 1688. a.a.
- 62 Eriksson, Lennart: De skäggiga bergsmännen från Nora. Ingår i antologin Makt och Vardag. Hur man styrde, levde och tänkte under svensk stormaktstid. Red: Dahlgren, Florén och Karlsson. Stockholm 1993. s. 316.
- 63 Boethius, Bertil: a.a. under Boij Henriksson Anders.
- 64 Köpebrev av den 8:e januari 1652 rörande Anders Boijs köp av gårdar och torp i Sundbo och Grimstens härad. Riksarkivet i Stockholm.
- 65 Tarkiainen, Kari: a.a. s.25,28,34 samt 67.
- 66 Lundberg, Ulf: a.a. s.13.
- 67 Broberg, Richard: Den tidigaste finninvasionen på Tiveden. Ingår i Hans Lidmans Munkaliv. Vandringer i Tiveden. Stockholm 1974. s. 131.
- 68 Talve, Ilmar: Skogsfinnarna och Finlands folkkultur. Ingår i antologin Värmlandsfinnar. Om finnskogens historia och kultur. Stockholm 1986. s. 65.
- 69 Tarkiainen, Kari: a.a. s. 54 och 64.
- 70 Broberg, Richard, 1985: Invandringen från Finland till mellersta Skandinavien för 1700. Finska språket i Sverige. Stockholm 1985. s. 14.

- 71 Tarkiainen, Kari: a.a. s.134ff.
- 72 Tarkiainen, Kari: ibid. s. 143.
- 73 Broberg, Richard, 1985: a.a. s.17.
- 74 Tarkiainen, Kari: a.a. s. 147. Eva Österberg åsyftas främst.
- 75 Tarkiainen, Kari: ibid. s.152.
- 76 Tvengsberg, Per Martin: Skogsfinnene på Finnskogen. Ingår i antologin Värmlandsfinnar. Om finnskogens historia och kultur. Red. Sulo Huoviren. Stockholm 1986. s. 38.
- 77 Broberg, Richard, 1985: a.a. s. 17.
- 78 Broberg, Richard, 1985: ibid. s. 16.
- 79 Broberg, Richard, 1974: ibid. s. 130.
- 80 Broberg, Richard: Invandringen från Finland till mellersta Skandinavien före 1700. Finska språket i Sverige. Stockholm 1985. s. 22.
- 81 Broberg, Richard, 1974: a.a. s. 138.
- 82 Tarkiainen, Kari: a.a. s. 146.
- 83 Tarkiainen, Kari: ibid. s. 144ff och 151.
- 84 Nilsson, Sven A. 1993: a.a. s. 29f.
- 85 Tarkiainen, Kari: a.a. s. 189.
- 86 Tarkiainen, Kari: ibid. s. 189.
- 87 Tvengsberg, Per Martin: a.a. s. 44.
- 88 Tarkiainen, Kari: a.a. s. 173.
- 89 Kero, Reino: Värmlandsfinnar i Nya Sverige. Ingår i antologin Värmlandfinnar. Om finn-



- skogens historia och kultur. Red. Sulo Huovinen. Stockholm 1986. s.117.
- 90 Tarkiainen, Kari: a.a. s. 194f.
- 91 Broberg, Richard, 1985: a.a. s. 16.
- 92 Bra Böckers lexikon. Höganäs 1978. Huvudred. Jan-Öjvind Swahn. Del.13.
- 93 Brev av den 9:de mars 1653. Uppsala landsarkiv. a.a.
- 94 Broberg, Richard, 1985: a.a. s. 1.
- 95 Anonym rapport. Uppsala landsarkiv. a.a.
- 96 Brev av den 10: de mars 1653. Uppsala landsarkiv. a.a.
- 97 Memorial som Rosenhane och Druselius fick med sig till Närke. Uppsala landsarkiv. a.a.
- 98 Askersunds landsförsamlings kyrkobok. a.a.
- 99 Tarkiainen, Kari: a.a. s. 193.
- 100 Registret för allmogens besvär. Riksarkivet i Stockholm.
- 101 Anonym rapport. Uppsala landsarkiv. a.a.
- 102 Tarkiainen, Kari: a.a. s.143.
- 103 Lundberg, Ulf: a.a. s. 17.
- 104 Jag har räknat om de alnar som nedanstående karta är angiven i. Till min hjälp har jag haft: Carlsson, Albert W. Med mått mätt. Svenska och utländska mått genom tiderna. Stockholm 1989. s. 32 f. Carlsson påpekar svårigheterna att före 1699 räkna om alnarna då det fanns flera olika alnar. Jag har använt mig av den beräkning som infördes som enhetlig beräkningsgrund 1699. Denna innebar att 1 aln var 0,593784 meter. (Det är egentligen inte den exakta vägsträckan som jag anser vara av vikt varför jag nöjer mig med denna självfallet inte väl grundade längdangivelse.)
- 105 Thoring, Gabriel: karta från 1688. a.a.
- 106 Hannerberg, David: a.a.
- 107 Hannerberg, David: ibid. s.201.
- 108 Brunius, Jan: Bondebygd i förändring. Bebyggelse och befolkning i västra Närke ca 1300-1600. Stockholm 1980. s. 130.
- 109 Lundberg, Ulf: a.a. s. 14.
- 110 Anonym rapport. Uppsala landsarkiv. a.a.